rodarummet.org • #195 sedan 1969

socialistisk teoretisk tidskrift

röda rummet.

#1 2022

Varför har inte kapitalismen kollapsat?

Om det existentiella & politiska

VANMAKT MOTMAKT

skrämda borgare

Recension:
Kannibalernas maskerad

Vi spanar efter

Socialismen

#195 Socialismen

Kära läsare

Medan bomberna faller över Ukraina och världen dras in i en oroväckande, tilltagande militarisering ger vi ut ett nummer av *Röda rummet* där kriget dock lyser med sin frånvaro. Sannolikt kommer även vi kommentera och analysera det ryska angreppets vittomfattande konsekvenser. Men som kvartalstidskrift ser vi snarare vår primära uppgift som att försöka analysera saker och ting när väl krutröken något skingrats, inte att leverera mer dagsaktuell klokskap. Även i dessa krigstider finns det mycket annat i vår värld som pockar på uppmärksamhet, och då inte minst strategiska tankegångar runt den allt mer akut nödvändiga samhällsomvälvningen.Denna gång innehåller numret följande artiklar:

Anders Karlsson har läst danske **Pelle Dragsted**s bok ”Nordisk socialism – på väg mot en demokratiskt ekonomi”. Varför den fått titeln ”Nordisk socialism” bottnar i att författaren menar att vi snarare bör titta bakåt över fenomen i våra egna länders moderna historia, än att blicka ut över världen i övrigt, i vår strävan att få till stånd en radikal samhällsomdaning – ***På spaning efter socialismen***.

Under senare decennier har humanekologen **Alf Hornborg** varit en tongivande röst i debatten om miljö, hållbarhet och global rättvisa – systemkritisk och säregen. I sin senaste bok ”Kannibalernas maskerad – Pengar, teknik och global rättvisa i antropocen” fortsätter han sina resonemang runt den extrema snedfördelningen av jordens resurser. Hornborgs grundtanke är att det måste till ett paradigmskifte i förståelsen av teknik och pengar för att möjliggöra skapandet av en mer hållbar värld. **Åsa Hjalmers** och **Patrik Vulkan** analyserar Hornborgs infallsvinkel – ***Teknikens magi och pengarnas dolda spel***.

Lotte Schack presenterar oss för den danske marxistiske filosofen **Sören Mau**, vars avhandling ”Tyst tvång” förra året blev flitigt debatterad när den publicerades i bokform och väckte stark anstöt i borgerliga kretsar i vårt grannland. Det Mau blottlägger är en för kapitalismen specifik härskarmekanism. I tidigare klassamhällen har det handlat om en kombination av våld och ideologi, Dessa är närvarande även i dagens produktionssätt, men kombineras också med ”de ekonomiska relationernas tysta tvång”.

Vi har förmånen att publicera ett utdrag ur boken – ***Varför har inte kapitalismen kollapsat för länge sedan?***

I Röda rummet 4/2021 argumenterade **Johan Örestig** för organisering enligt principen för ömsesidig hjälp; att människor genom självorganisering löser problem i sitt lokalsamhälle. I detta nummer följer Örestig upp med en artikel där han utifrån några exempel konkretiserar hur en sådan organisering kan se ut – ***Från vanmakt till motmakt. Ömsesidig hjälp i praktiken.***

Martin Hägglunds bok ”Vårt enda liv:sekulär tro och andlig frihet” har nått en omfattande spridning. En orsak till framgången handlar om författarens förmåga att på ett åskådligt sätt närma sig den komplexa relationen mellan politiska och existentiella frågor. **Evelina Johansson Wilén** och **Johan Örestig** för ett samtal om boken, med frågeställningen om hur läsningen av den påverkar oss som politiska varelser i fokus – ***Mejlväxling om det existentiella & politiska***.

Vi önskar er alla en trevlig och inspirerande läsning!

>3
På spaning efter socialismen

>6
Från vanmakt till motmakt

>9
Om det existentiella & politiska

>13
Förskräckta borgare

>14
Varför har inte kapitalismen kollapsat?

>17
Recension: Kannibalernas maskerad

Red.

röda rummet.

Röda Rummet är Socialistisk Politiks kvartalstidskrift (tidskriften hette 1969–1996 *fjärde internationalen*). Utkommer med fyra nummer per år. Nummer 85 sedan starten 1997 (nummer 195 sedan 1969).

För innehållet i artiklarna ansvarar respektive författare.

Redaktionen: Peter Jervelycke Belfrage, Åsa Hjalmers, Evelina Johansson Wilén, Martin Kehlmeier, Patrik Vulkan, Carl Wilén, Martin Fahlgren, Johannes Jensen, Mir Dusin Englund, Anders Karlsson, Ingemar Sandström, Jakob Sandberg, Christina Schmidt och Johan Örestig.
Ansvarig utgivare: Anders Karlsson
Grafisk form: Ulf Östman
Omslagsbild: Ulf Östman (Skeletor och Panthor)

Post till redaktionen: Box 7043, 402 31 Göteborg
E-post: rodarummet@hotmail.com
Prenumeration: 150 kronor för fyra nummer
Plusgiro: röda rummet 13 04 07–0
Hemsida: www.rodarummet.org
Tryck: V-Tab, 2022
ISSN: 1403–3844

På spaning efter socialismen

Sällan har radikala krafter och socialistiska idéer varit så tillbakaträngda som idag. *"Det är lättare att föreställa sig jordens undergång än slutet för kapitalismen"*, som filosofen **Slavoj Žižek** i frustration uttryckt det. **Pelle Dragsted**s bok ***Nordisk Socialism – på väg mot en demokratisk ekonomi***, om vad det är för socialistiskt samhälle vi strävar efter och hur vi når dit, är i det läget ett välkommet debattinlägg. **Anders Karlsson** har läst den.

Datumet 19 juli 1979 har för alltid etsat sig fast i mitt minne. Jag ägnade mig då åt min stora passion schack, vid Junior-SM i Borås, när nyheten kom att Sandinisterna segrat och tagit makten i Nicaragua. Somozaregimen, Latinamerikas mest långlivade diktatur, hade gått i graven. I efterhand slår det mig att den då relativt nybakade, övertygade socialistynglingen som var jag noterade det hela som något av en självklarhet, att det var historiens gång att antikapitalistiska krafter obönhörligt skulle flytta fram sina positioner på vägen mot en framtida socialistisk värld.

Min reaktion speglade den tidsanda – och faktiska utvecklingsdrag – som till stor del varit dominerande ända sedan Andra världskrigets slut. Det var under en period då vänstern besatt *problemformuleringsprivilegiet*, ett uttryck som myntades av författaren Lars Gustavsson i samband med Svenska Arbetsgivarföreningens kongress 1980. Att det var primärt vi inom vänstern som angav tonen i den politiska debatten, formulerade perspektiven och frågeställningarna, och självsäkert såg det som att det var vi som hade den historiska vinden i ryggen – inte minst bottnande i den utvecklingsgång som redan Marx och Engels skisserade i *Kommunistiska Manifestet*, där produktivkrafternas tillväxt, förfining och internationalisering under kapitalismen närmast per automatik skulle ställa socialismen på dagordningen. Betecknande är hur statsminister Erlander, under en utfrågning med partiledarna under valrörelsen 1968, som en självklarhet deklarerade att "alla måste ju anpassa sig till ett större inflytande för samhället".

Ynglingen jag var sommaren 1979 skulle bara vetat vad de kommande dryga 40-åren av samhällsförändring skulle bära med sig; att han idag kan blicka ut över en värld där endast två nationer – Kuba och Nordkorea – tydligt kan ses som icke-kapitalistiska (och där det i fallet med Nordkoreas järnhårda diktatur, precis som med Pol Pots Kampuchea 1975-79, omöjligt kan uppfattas som något historiskt framsteg). Och nog skulle han blivit mäkta förvånad över att stalinismens fall i Östeuropa och Kina inte följdes av någon utveckling mot socialismen utan istället innebar kapitalismens återupprättande. Och dessutom skulle han säkert ruska vilset på huvudet inför att den svenska välfärdsstaten förvandlats till en arena för privata bolags vinstmaximering. Omtumlad kanske han dristar sig att utropa - Var blev ni av ljuva drömmar om en rimligare värld? Och det var med den bakgrunden i bagaget som jag satte mig att läsa danske Pelle Dragsteds bok ***Nordisk Socialism – på väg mot en demokratisk ekonomi***. Dragsted själv är en mångårig aktivist och före detta ledamot av Folketinget, representerande Enhedslisten. Hans ärende är att göra upp med såväl socialdemokratins som kommunismens historiska tillkortakommanden och skissera en möjlig tredje väg mot den hägrande socialismen

Anledningen till att Dragsted gett sin bok namnet "Nordisk socialism" handlar om att han vill betona de, som han menar, socialistiska drag som varit typiska för de nordiska länderna. Han syftar främst på de välfärdssystem som från 1930-talet växte fram inom dessa länder där områden som utbildning, vård/omsorg, energi, vatten/avlopp och bostäder helt eller till stora delar hamnade vid sidan om marknaden och kapitalets drivkrafter. Han tar därtill bland annat upp olika former av kooperativ verksamhet samt pekar på att en del av den finansiella sektorn kom att utgöras av icke-vinstdrivande konstruktioner (exempelvis de svenska Sparbankerna) Den övriga världen – förutom någon referens till Titos Jugoslavien 1950-1980 och en kortare kommentar till Mitterands Frankrike 1981-83 – lyser nästan helt med sin frånvaro i Dragsteds bok. Jag tror dock att det är väsentligt att vi bär med oss de fragment av socialism i nationella samhällsbyggen som trots allt existerat även utanför Norden under efterkrigstiden, något jag återkommer till senare.

Dragsted har bundit ihop sin framställning utifrån fem delar. I del ett, ***Diagnosen – Kapitalismen är oligarkisk och ohållbar,*** fokuserar han på att systemet, även i det tidigare relativt jämlika Norden, under de senaste dryga 40-åren medfört extremt vidgade sociala klyftor och urholkad välfärd. I takt med att kapitalet internationaliserats har de tidigare socialdemokratiska modellernas särdrag allt mer suddats ut. Dragsted framhåller här också att inom den rådande kapitalismens ramar – med tillväxt och kapitalackumulation som den basala motorn – kan vi inte lösa den akuta klimatkrisen.

Del två ***Reformerad kapitalism, revolution eller erosion*** argumenterar mer systematiskt mot de historiska socialdemokratiska och kommunistiska försöken, I kontrast till dem lyfter han fram erosion som den grundläggande förändringsmekanismen. Erosion i detta sammanhang är ett begrepp som utvecklades av den amerikanska sociologiprofessorn Erik Olin Wright (1947-2019). Det handlar om att samhället på ett grundläggande sätt måste förändras, men enligt Olin Wright bör det ske gradvis och inte genom ett fullständigt brott med den gamla strukturen utan snarare genom att det införs en mängd olika icke-kapitalistiska aktiviteter i det som Olin-Wright kallar det kapitalistiska ekosystemet. Det är aktiviteter

Dragsted själv är en mångårig aktivist och före detta ledamot av Folketinget, representerande Enhedslisten. Hans ärende är att göra upp med såväl socialdemokratins som kommunismens historiska tillkortakommanden och skissera en möjlig tredje väg mot den hägrande socialismen

ARTIKELFÖRFATTARE
Anders Karlsson
ingår i Röda rummets redaktion och är skribent i Internationalen.

vars utveckling måste understödjas för att på sikt få till stånd en kvalitativ förändring.

Den tredje delen ***Den gemensamma ekonomin – en del av vår historia*** tecknar en bild av de offentliga sektorernas utveckling i de nordiska länderna samt övriga icke-kapitalistiska inslag i de berörda ekonomierna – och då främst de kooperativa idéerna och dess implementering.

Nordisk demokratisk socialism, bokens fjärde del, är en mer explicit argumentation över en möjlig socialistisk konstruktion. Dragsted försvarar därvid den rådande parlamentariska demokratin i förhållande till den rådsdemokratiska modellen: ”Idéerna om till exempel rådsdemokrati, baserad på arbetarråd på företagen, ger som jag ser det inget svar på hur till exempel pensionärer, egenföretagare eller andra grupper utanför arbetsmarknaden ska säkras inflytande”. Han karaktäriserar den politiska demokratin som en i sig ofullständig demokrati, citerande LO-ekonomen Rudolf Meidner: ”Vi kan inte förändra samhället i grunden utan att också förändra ägandet”. En av bokens större behållningar är ett avsnitt under rubriken ***Marknadsekonomi eller demokratisk planering***. Dragsted låter här skilda socialisters tankegångar komma till tals. Själv vänder han sig endast tydligt mot den modell av kommandoplanering som var förhärskande i det forna Östeuropa, utifrån den uppenbara svårigheten att i en komplex ekonomi på politiskt väg centralt sätta priser inom detaljhandeln: ”Den första femårsplanen omfattade 300 specifika produkter. 1960 hade antalet stigit till 15 000 och på 1980-talet var antalet produkter som Gosplan skulle planera produktionen av uppe i tolv miljoner” (Gosplan var den sovjetiska planmyndigheten).

Författaren betonar att det på många sätt måste till mycket mer av planering än vad vi ser idag, och då framför allt inom miljöområdet. Kanske är vi också så inkörda i det rådande marknadstänkandet att vi inte ens reflekterar över det egentligen absurda faktum att det inte finns någon central plan över den exakta utbyggnaden av de svenska förnyelsebara energikällorna utan att det ytterst överlåts till enskilda investerare? Det får mig att tänka tillbaka på Miljonprogrammet inom den svenska bostadssektorn 1965-1975. Årligen togs det då i riksdagen beslut i detalj om hur många enheter som skulle uppföras, var det skulle byggas och vilken typ av boendeform. Frågan om hur vi ska balansera den demokratiska planeringen kontra användandet av marknadsmekanismer finner knappast sitt exakta svar i skriftliga dokument här och nu,

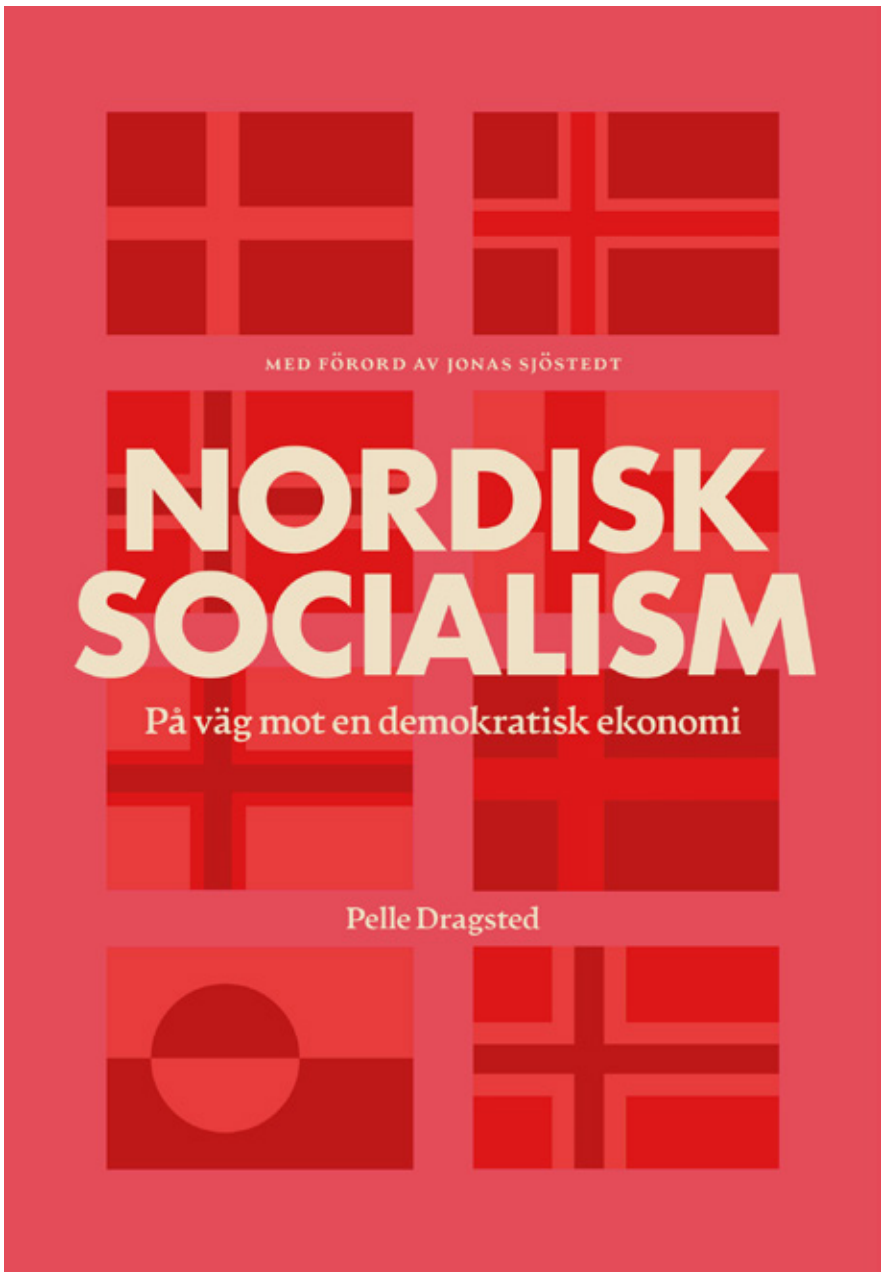

utan är snarare en sak att prova sig fram till under framtida socialistiska samhällens uppbyggnad.

Del fem ägnas åt ***Tio reformer på väg mot en demokratisk socialism***. Det författaren föreslår är bland annat sex genomgripande förändringar (och i det mer konkreta är det Danmark han syftar på, samtidigt som det han skriver naturligtvis i det övergripande har en generell bäring, också utanför Danmark och även Norden).

Expandera den demokratiska sektorn. Det handlar om att kooperativa ägarformer ska premieras genom bland annat förköpsrätt för de anställda när icke-demokratiska företag byter ägare, bättre tillgång till kapital genom en offentlig kooperativ investeringsfond, skattelättnader och omfördelning av betydande delar av näringslivsstöden.

En modern fondsocialism. Dragsted vill se en demokratiskatt på företag med över 100 anställda, som är tänkt att betalas genom en årlig nyemission av aktier motsvarande två procent av aktiekapitalet. Det är inte frågan om någon centralt administrerad fond utan suveräna fonder på varje enskilt företag. Styrelsen väljs av de anställda inom företaget och tanken är att de anställda genom sitt kollektiva aktiekapital med tiden ska uppnå ett avsevärt inflytande.

Tillbaka till gemenskapen – nytt och demokratiskt offentligt ägande. Författaren föreslår att all ”kritisk infrastruktur” – som exempelvis telenätet, hamnar och flygfält – överförs i gemensam ägo. Han vill införa vinstförbud inom välfärden och därtill att en ny modell ska stärka medarbetarnas och medborgarnas direkta inflytande inom den offentlig sektorns institutioner. Det Dragsted främst skjuter in sig på är byråkrati och toppstyrning med New Public Management som varit den dominerande trenden under senare decennier.

Ett demokratiskt tvåkammarsystem i stora företag, Dragsted vill att den ena kammaren ska utgöras av representanter för kapitalägarna och den andra av representanter för de anställda. De beslut som fattas måste därvid godkännas av bägge kamrarna.

Demokratisering av finanssektorn och investeringarna. På statlig nivå vill författaren skapa ett offentligt bankalternativ. Dessutom förespråkar han en grundlig debatt om hur den icke-demokratiska finanssektorn på sikt ska avvecklas, medan han ser en uppdelning av de stora finansiella koncernerna som ett första viktigt steg. Därtill menar Dragsted att majoriteten av de offentliga pensionsfondernas styrelseledamöter ska utses genom allmänna val.

Full sysselsättning och en offentlig jobbgaranti. Denna jobbgaranti ska säkerställa att ingen tvingas gå arbetslös under en längre tid. Författaren anger anläggningsarbeten och extra anställningar inom välfärden som exempel på denna typ av jobb. Tanken är att de som omfattas av denna åtgärd ska återgå till sina vanliga sysselsättningar när deras arbetskraft återigen efterfrågas.

Nordisk socialism är en välskriven bok med seriösa resonemang runt en möjlig väg mot ett socialistiskt samhälle. Det är länge sedan någon tog ett sådant helhetsgrepp, därför är den ett synnerligt välkommet bidrag. Dragsted uttrycker också att han bara ser den som ”början på en diskussion”. Författaren rör sig även bortom de egna konkreta visionerna och ställer sig frågan ”Kan man föreställa sig ännu mer långtgående förändringar i riktning mot det stats- och penninglösa samhälle som de tidiga socialisterna drömde om?” och svarar att en demokratisk gemenskapsekonomi utifrån hans egna intentioner inte ska ses som något låst läge utan snarare som en plattform mot än vidare förändringar: ”Tvärtom kommer den att ge oss nya och mer omfattande erfarenheter av att driva verksamheter demokratiskt och av att flytta makt från den planlösa marknaden till en demokratisk planering”.

Självklart finns det dock en hel del att kritisera. En springande punkt är att författaren gör avkall på det som åtminstone för mig är något av socialismens grundbult: *att ingen ska kunna leva på någon annans arbete*. Det handlar om att han förordar att även renodlat privata företag med anställda även på lång sikt ska ges en plats i en demokratisk ekonomi – och således inte enbart statliga-, kommunala-, regionala-, kooperativa- och enpersonsföretag. Dragsteds argument är att det är en form av pluralism, som syftar till att förhindra uppkomsten av en farlig statlig maktkoncentration. Men som socialister ser vi ju självklart alla former av utsugning som något att bekämpa, oavsett om det äger rum inom ett större eller ett mindre företags regi. Kontentan blir, som jag ser det, en ofullständig ekonomisk demokrati och en parallell kan dras till att alla av

oss säkerligen förordar en fullständig politisk demokrati, inte någon allmän och lika rösträtt med vissa förhinder.

Dessutom förespråkar inte Dragsted något renodlat förstatligande av stora företag utan snarare en modell av fondsocialism och/eller maktdelning enligt ett tvåkammarsystem mellan kapitalägare och anställda. Det framkommer mest mellan raderna att författaren ser det som ett möjligt sätt att undkomma en ekonomiskt förödande samhällskonflikt. Men om vi ska sträva efter att förändra egendomsförhållandena i grunden kan vi knappast räkna med något annat än en omfattande strid på kniven, minns bara kapitalets mobiliserande aktivitet mot det ändock så harmlösa svenska löntagarfondsförslaget.

Dragsteds något försiktiga socialiseringstankar upplever jag hänger ihop med hans plädering för gradvisa förändringar och inte några radikala brott. Ett visst samband ser jag också till hans mångordiga tal om ”nordisk socialism”. Visst var den välfärd som byggdes upp efter andra världskriget icke-kapitalistisk, men sorgligt nog har de anställdas inflytande och makt i den offentliga sektorn aldrig varit kvalitativt mer påtaglig än i den privata sfären – och inte heller ett uttryck för någon form av socialism.

Det finns en rad exempel under efterkrigstiden på samhällen som åtminstone uppvisar/uppvisat *fragment av socialism*, och där till skillnad mot i Norden också ekonomins kärna i form av det privata ägandet i näringslivet på ett avgörande sätt inbegripits. Det är försök som på olika sätt överskridit såväl socialdemokratin som stalinismen, erfarenheter som det både finns anledning att kritiskt utvärdera och hämta inspiration från. På rak arm erinrar jag mig sju exempel av betydelse, här ytterst schematiskt skisserade:

Jugoslavien 1950-1980-talet: År 1948 kom det till en brytning mellan Sovjet och Jugoslavien. Det tidigare – under sin ledare Tito – tämligen följsamma stalinistiska landet kom nu att slå in på en till viss del annan kurs. Viktigast var det så kallade självförvaltningssystemet som infördes 1950. Dess grund var att de anställda på de ekonomiska enheterna själva skulle välja ledning, bestämma hur stor del av överskottet som öronmärktes till löneökningar kontra investeringar, med mera. Det utgjorde en form av arbetarråd – den enda utvecklade nationella modell av det slag som vi någonsin sett (det existerade på papperet i Ryssland 1917-1918, men i realiteten enbart fläckvis). Det var samtidigt som enpartisystemet bibehölls medan det mesta av den centrala planeringen avskaffades. Jugoslavien kom därför att tona fram som något av ett marknadssocialistiskt experiment. Reformen med självförvaltning genomfördes emellertid helt och hållet uppifrån och det är oklart vilken faktiskt makt som de anställda egentligen fick.

Kuba 1959-: 1 januari 1959 föll den kubanska Batistadiktaturen när väpnade enheter ur 26-julirörelsen kunde tåga in i Havanna. 26-julirörelsen hade vid maktövertagandet inget tydligt socialistiskt program men kom snabbt, utifrån en stegrande konflikt med USA, att radikaliseras. År 1961 utropade Fidel Castro revolutionen som socialistisk och allt privat ägande kom under 1960-talet att rensas bort. Kubas positiva särdrag – i förhållande till de stalinistiska systemen – är att de breda folklagren genom den så kallade Folkmaktsmodellen på ett helt annat sätt dras in i samhällets beslutsfattande. Basen i modellen är kommittéer i bostadsområdena, vilka kan ses som en form av deltagande demokrati. Det som liknar stalinismen är dock enpartisystemet, ett visst mått av repression mot oliktänkande och att man som anställd inte har möjlighet att utöva någon direkt makt.

Portugal 1974-1976: I april 1974 föll slutligen landets fascistdiktatur. Det kom att bli startskottet till en sällan skådad samhällseruption där fattigbönder ockuperade de vidsträckta godsen och arbetarklassen en mängd fabriker, samtidigt som det övergripande styret hamnade i händerna på en radikaliserad militär officersrörelse. Denna högladdade situation saknade dock ett tydligt politiskt ledarskap och de etablerade krafterna kunde snart slå tillbaka och upprätta en typisk borgerlig demokrati av västeuropeiskt snitt.

Nicaragua 1979-1990: 1979 störtades Somozadiktaturen. De nya makthavarna – Sandinistfronten – genomförde en jordreform. Man tog även kontroll över bankväsende och utrikeshandel, samtidigt som andra betydande delar av näringslivet förblev i privat ägo. Inget enpartisystem inrättades och massorganisationerna bar tydliga kubanska drag. USA kom att finansiera högergerillan Contras, vilken genom sin terror allvarligt skadade det fattiga landets ekonomi. Det lågintensiva kriget bidrog till att Sandinisterna vid valet 1990 förlorade makten.

Frankrike 1981-1983: Socialistpartiets Francois Mitterand segrade 1981 i presidentvalet. Han slog in på en kurs som innebar omfattande ingrepp i det ekonomiska livet när bankväsendets ryggrad samt en hel del storföretag förstatligades. Den ekonomiska maktens motstöt kom bland annat att innefatta investeringsstrejker och en pressande kapitalflykt. Mitterands regering, som inte alls gjorde några försök att i sin förändringsvilja mobilisera arbetarklassen, hamnade snart i ett finansiellt gungfly och slog redan 1983 till fullständig reträtt.

Venezuela 2005-2013: Den tidigare militären Hugo Chávez segrade i presidentvalet 1998 – med löften om en ”bolivariansk revolution”. Det var dock först vid sitt tal på Första maj 2005 som han lanserade sin vision om en ”socialism för det 21:a århundradet”. Basen för Chávez reformprojekt var landets fossila sektor och vid denna tid ett mycket högt oljepris. Det utgjorde grunden för en lång rad sociala förbättringar och effektiv fattigdomsbekämpning. Regimen förstatligade en del företag understödde fabriksockupationer och kastade ut den gamla styrande byråkratin från det statliga oljebolaget PDVSA, men det ägde inte rum utifrån någon medveten övergripande ekonomisk omstruktureringsplan. Regimen löpte inte linan ut, samtidigt som betydande delar av borgarklassen på en mängd sätt kastade grus i maskineriet. På sätt och vis gick Chávez för långt för kapitalismen, men inte tillräckligt långt för socialismen. Efter hans död har ”socialismen för 21:a århundradet” upplösts i intet.

Rojava 2015-: De syriska kurderna riktade nådastöten mot IS-kalifatet vid slaget om Kobane under hösten 2014. Därefter har man – med det styrande partiet PYD i spetsen – inom samfälligheten Rojava i nordöstra Syrien försökt att bygga upp en alternativ samhällsmodell där inspirationskällan är den amerikanske anarkisten Murray Bookchins (1921-2006) visioner om en makt grundad på direktdemokrati. Med kvarters- och byenheter i botten är Rojava på det sättet organiserat nedifrån och upp och där ett socioekonomiskt system med producentkooperativ som utgör den centrala enheten växer fram. Styret i Rojava säger sig förespråka en typ av blandekonomi och distanserar sig från den form av kommandoplanering som var dominant i det forna Östeuropa. Mot bakgrund av det rådande kriget, fattigdomen – och det turkiska hotet – sker dock självklart all visionär strävan under oändliga svårigheter.

Jag menar att det finns all anledning att närmare studera de här nämnda exemplen på relativt storskaliga försök till samhällsomvandling i socialistisk riktning och föra in erfarenheter därifrån i den diskussion om vägen till socialism som Dragsteds bok stimulerar till. <<

> Nordisk socialism är en välskriven bok med seriösa resonemang runt en möjlig väg mot ett socialistiskt samhälle. Det är länge sedan någon tog ett sådant helhetsgrepp, därför är den ett synnerligt välkommet bidrag.

Från vanmakt till motmakt

Ömsesidig hjälp i praktiken

Hur kan organisering för ömsesidig hjälp kring gemensamma intressen expandera till en verklig motmakt som kan rubba de förhärskande maktstrukturerna? **Johan Örestig** följer här upp sin artikel från Röda rummet 4/21 - ***Klimatrörelsen och återupprättandet av tron på kollektiv handling*** - *och resonerar kring föreställningen* på en mer konkret nivå.

Sociala rörelser som vill rubba de förhärskande maktstrukturerna och inte organiserar miljardärer kan endast lyckas genom att samla många människor. Denna mobilisering måste dessutom vara ihållande och inte stanna vid plötsliga uppsving eller sporadiska demonstrationer och protestaktioner. Den måste bilda en motmakt. Sociologen Thomas Mathiesen beskriver motmakt som att bryta exploaterade och förtryckta gruppers vanmakt, det vill säga den kollektivt delade känslan av ”att befinna sig i en situation där man inte ser någon utväg, några medel eller möjligheter att förändra sin situation, [en situation som] ter sig oöverstiglig eller låst, ens blick är oklar eller helt förblindad inför vad som kan och bör göras”. Vanmaktens pessimism kan upplevas som realism, som en insikt om att det man hoppats på är hopplöst naivt. Men Mathiesen understryker att pessimismen i själva verket är en ideologisk effekt av rådande styrkeförhållanden som kan hävas genom byggandet av *motmakt:*

> *Motmakten innebär att ”komma ut ur” vanmakten och över till bildandet av medel och möjligheter till att förändra sin situation och motsätta sig den vilja som utövas gentemot en själv. Kollektivt handlande utgör, helt generellt, grundvalen och substansen i dessa medel och möjligheter.*

ARTIKELFÖRFATTARE
Johan Örestig
är universitetslektor och doktor i sociologi. Ingår i Röda Rummets redaktion.

I en text i *Röda Rummet* (nr 4/2021) argumenterade jag för att organisering enligt principen för ömsesidig hjälp är en strategi som möjliggör kontinuitet och bredd. I korthet handlar det om att människor genom självorganisering löser omedelbara problem de står inför i sitt lokalsamhälle. Sådan organisering skiljer inte hjälpare från hjälpta utan strävar efter att ge alla inflytande och meningsfulla roller att spela. Därmed innebär ömsesidig hjälp att organisering får ett egenvärde: i stället för att bara samlas kring abstrakta ideal eller mer eller mindre avlägsna mål så möts vi och löser sådant som vi brottas med men inte förmår lösa som enskilda individer. Det gör det möjligt för människor att samlas kring gemensamma intressen i stället för att gruppera sig på basis av ideologi eller identitet. Det kan bli till en arena där människor utvecklar sin förmåga att organisera, samarbeta, debattera och komma överens på sätt som skapar en beredskap inför situationer som kräver stora mobiliseringar och snabba beslut.

I den här artikeln ska jag konkretisera hur sådan organisering kan gå till med några exempel. Huvudbudskapet är att organisering för ömsesidig hjälp, om den ska expandera till motmakt, kräver målmedvetenhet, tålamod, självreflektion och mod att bryta invanda mönster. Vad det handlar om är att aktivt skapa en kultur som främjar målet att bli fler, starkare, effektivare och mindre ensamma. Jag gör inga som helst anspråk på att sitta inne med färdiga lösningar. Själva poängen med organisering är ju insikten om att det här med att förändra samhället inte är ett ensamarbete. Istället hoppas jag att det ska sporra fler att tänka till kring olika strategier på ett kreativt, tillåtande och systematiskt sätt och framförallt att våga prova sig fram i sina egna politiska sammanhang.

Organisering på basis av sammanfallande intressen

En grundläggande förutsättning för att bygga massrörelser är att trösklarna in i rörelserna sänks. Vilka är kriterierna för att bli en av oss? Är det att identifiera sig med en viss ideologisk etikett, vara intresserad av teori eller ha en högskoleutbildning? I sådana fall är trösklarna för höga och gruppen kommer att stanna vid att samla 10-15 aktiva. Principen om ömsesidig hjälp handlar istället om att samla människor genom att identifiera sammanfallande intressen. Hur olika vi än må vara som individer så står vi inför problem som vi har ett gemensamt intresse av att lösa. Det handlar om att skapa platser till vilka människor söker sig för att det gör livet mindre ensamt och mer intressant och utvecklande och där man tillsammans med andra löser eller mildrar problem som man inte kan lösa på egen hand.

Min poäng är inte att denna form av organisering ska ersätta andra. Det är viktigt att samlas på ideologisk basis för att rörelser inte ska stagnera och förlora förståelsen för att vardagliga problem återskapas genom samhälleliga ekonomiska och politiska strukturer. Men de bör hållas isär så att krav på ideologisk renlärighet inte stänger ute eller skrämmer bort människor som vi behöver samla. Detta var till exempel tanken bland anarkister och socialister i Spanien före och under revolutionsförsöket 1936-1939. Å ena sidan organiserade man sig i massrörelser som samlade breda grupper med sammanfallande intressen som arbetare, bönder, grannar eller antifascister. Å andra sidan kunde man samlas i affinitetsgrupper där ideologiska likar bildade sig, diskuterade, formulerade pamfletter och annat. En sådan orga-

I den här artikeln ska jag konkretisera hur sådan organisering kan gå till med några exempel. Huvudbudskapet är att organisering för ömsesidig hjälp, om den ska expandera till motmakt, kräver målmedvetenhet, tålamod, självreflektion och mod att bryta invanda mönster.

niseringsform har stor potential också idag. Istället för att drömma om att massorna till slut ska ta sitt förnuft till fånga och omfamna vår egen organisation, behöver vi bli organiska delar av bredare nätverk. I Sverige finns det flera exempel på hur denna strategi tillämpas. Men sådan organisering behöver skalas upp och bli regel istället för undantag.

Men det är en sak att skapa nätverk som samlar ett tiotal personer som samarbetar och att samordna en rörelse som samlar hundratals eller tusentals personer. Är det överhuvudtaget möjligt? Det korta svaret på den frågan är ja. Det finns redan nu sådana exempel som dessutom gjort politiskt avtryck. Ett av de absolut intressantaste exemplen i Sverige är ockupationen av Sollefteå BB. Den samlade människor kring det gemensamma intresset av att försvara rätten till sjukvård i lokalsamhället i en ockupation som pågick i flera år. Den engagerade tusentals människor och var en viktig orsak till att Socialdemokraterna 2018 backade med 30 procentenheter i Region Västernorrland. Den väckte också engagemang och solidaritet på andra platser i landet, antagligen för att deras kamp gällde något så allmänt och skört som barnafödande. Ett annat, men mindre känt, exempel är föreningen Vän i Umeå. Den startades 2011 som ett samarbete mellan Svenska Kyrkan, Röda Korset, Rädda Barnen och KFUM. De såg alla ett behov av mötesplatser mellan nyanlända och etablerade svenskar. Det började i liten skala genom matchningar där enskilda kunde få kontakt med potentiellt nya vänner men också genom anordnandet av språkkaféer och andra sociala aktiviteter. Med tiden har föreningens verksamhet vuxit till ett nätverk som omfattar tusentals personer som möts i hundratals olika aktiviteter varje år. Det kan handla om läxhjälp, beachvolleyboll, cyklingskurser eller grupplöpning. Föreningen hålls samman av eldsjälar och har sedan ett par år tillbaka också några anställda samordnare. Men det som gör den så framgångsrik är ett system där eldsjälarna startar upp initiativ som sedan successivt lämnas över till någon eller några av deltagarna. Detta är helt i linje med principen om ömsesidig hjälp eftersom det utmanar uppdelningen mellan hjälpta och hjälpande. Systemet för att skola in nya aktiva i verksamheterna visar också hur nätverk för ömsesidig hjälp kan fungera som platser där människor växer in i meningsfulla roller och utvecklar sin förmåga till självorganisering och samarbete. Det är också ett exempel på hur ett sådant nätverk kan spela en vidare roll i samhället. Föreningens Facebook-sida, som i skrivande stund har cirka 2 500 följare, används inte bara för att sprida information om aktiviteter. Den är också en plattform för att få tips om lägenheter, CV-skrivande och jobbkontakter eller möbler, leksaker och annat. Den är också en arena för att sprida kunskaper om situationen för nyanlända, inte minst den mycket utsatta position som ensamkommande befann sig i när den nya gymnasielagen trädde i kraft.

Naturligtvis är föreningens arbete inte fritt från problem. Poängen är att Vän i Umeå är ett undantag, inte på grund av slumpen, utan på grund av ett tålmodigt och målmedvetet arbete som hjälpt föreningen överleva dessa problem. Jag ska nu, med utgångspunkt i aktivisten Dean Spades bok Mutual Aid, lyfta fram några idéer på hur ett sådant systematiskt arbete kan gå till.

Ta kontroll över den egna kulturen

En av de mest grundläggande förutsättningarna för en rörelse som vill växa är att lära känna och ta kontroll över den egna kulturen. Kultur i denna mening är en etablerad uppsättning normer, regler och beteendemönster kring hur vi bemöter varandra, hanterar konflikter och känsliga frågor eller fattar beslut. Alldeles för ofta växer den fram oreflekterat och motverkar på olika sätt det vi vill uppnå. Det kan exempelvis handla om en tyst överenskommelse om att undvika konflikter eller om en acceptans för en otydlig, pratig och exkluderande möteskultur som kräver självförtroende, förkunskaper eller information som många saknar. Tillsammans bildar dessa normer, regler och beteendemönster en gruppkultur som påverkar vilka som känner sig välkomna och hemma i miljön och vilka som känner sig obekväma eller överflödiga i den.

Varje grupp som vill samla och engagera fler måste därför förstå vad i den nuvarande kulturen som skrämmer

Hjälpsamma egenskaper	Potentiellt skadliga egenskaper
Pålitlig, ansvarstagande, punktlig, slutföra uppgifter	Undvikande, sen, avslutar inte uppgifter
Välkomnande mot nya människor	Ovälkomnande
Flexibel, öppen, prövande	Rigid, byråkratisk, låst
Samarbetsinriktad	Individualistisk, konkurrensinriktad
Realistisk arbetsbörda, hållbara processer, välbefinnande och omsorg	Överarbetande, perfektionistisk, martyrskap
Direkt återkoppling och stöttning	Tystnad, skvaller och skitsnack
Efterlever värden och principer	Godtycklighet, eftergivenhet, opportunism
Ödmjukhet	Självtillräcklighet (att ta åt sig äran för andras arbete, vägran att hörsamma kritik)
Balanserad delning av ansvar	Ett fåtal ansvarar över det mesta
Roligt, uppmuntrande, uppskattande	Press, bitterhet, ångest och stress
Förlåtande	Långsinthet (inom gruppen och/eller mellan grupper)
Förmåga att ta konflikter	Undvikande av konflikter eller låta dem explodera utan lösning
Tydliga procedurer	Otydlighet kring vad som ska göras och hur
Transparens	Undanhållande
Generositet	Småsinthet

Ett av de absolut intressantaste exemplen i Sverige är ockupationen av Sollefteå BB. Den samlade människor kring det gemensamma intresset av att försvara rätten till sjukvård i lokalsamhället i en ockupation som pågick i flera år.

bort andra och formulera hur en mer välkomnande, inkluderande och engagerande kultur ser ut. I Dean Spades bok *Mutual Aid. Building Solidarity in this Crisis (and the Next)* ges förslag på hur en kartläggning av gruppkulturen kan gå till utifrån en lista på hjälpsamma och potentiellt skadliga egenskaper. Om klimatet under en sådan översyn är öppet och tillåtande kan gruppen lära känna och reflektera kritiskt över den rådande kulturen och samtidigt formulera vilken man vill odla.

Fördelen med att regelbundet gå igenom dessa frågor tillsammans är att det gör gruppkulturen till en medveten process och en gemensam angelägenhet. En risk är dock att de som kartlägger kulturen är en alldeles för homogen grupp. Det finns ju skäl till att de är kvar medan många andra har kommit och gått. Därför är det viktigt att också fånga upp erfarenheter och synpunkter från de som av olika anledningar dragit sig undan, blivit passiva medlemmar eller rentav lämnat organisationen. Ett sätt att lösa detta är att planera och genomföra intervjuer med personer som deltagit vid ett enstaka möte men sedan dragit sig undan. Vad var det som gjorde att de bestämde sig för att gå på ett möte? Vad hade de hoppats på? Vad var anledningen till att de drog sig undan? Här gäller det att skaffa en så rik bild som möjligt om glappet mellan vad medlemmar förväntar sig och vad de i praktiken möter. Intervjuer är att föredra framför enkäter då upplevelser och idéer ju ofta blir konkretare och utförligare formulerade i en samtalssituation. Dessutom sänder man ut signaler om att den enskildas uppgifter är intressanta nog för att faktiskt ta sig tid att mötas. En viktig sak att tänka på här är att vara selektiv med vem eller vilka som genomför intervjuerna. Det bör vara personer med en god social förmåga som kan skapa en avslappnad atmosfär.

Mottagandet av nya medlemmar

Ett viktigt steg efter att den önskade gruppkulturen är formulerad är att utveckla en strategi för att ta emot och skola in nya medlemmar. Det är, i alla fall enligt min erfarenhet, vanligt att de uppgifter och uppdrag som erbjuds är förformulerade, utan hänsyn till vad de nya medlemmarna kan eller är intresserade av. Kanske är det så att en ny medlem i ett parti, som framför allt är intresserad av aktivism, istället föreslås att sitta som ersättare i en nämnd. Det finns två problem med detta. Det ena är att nya medlemmar inte känner sig sedda eller behövda om de skuffas in i uppdrag som av en slump råkade vara lediga när de blev medlemmar. Det andra är att rörelsen inte expanderar till nya områden utan fastnar i en given struktur.

Räkna inte med att det räcker med ett välkomstmöte. Se det istället som en process där nya medlemmar gradvis får växa in i ett engagemang. Allt handlar naturligtvis om resurser och möjligheter men det ideala är att välkomna nya både i grupp och enskilt. I gruppen får de lära känna andra i samma situation som de själva är i. Kanske ställer andra bra frågor som man själv aldrig kommit på att fråga. I det enskilda mötet blir det mer personligt vilket gör det lättare att hitta fram till uppgifter där den nya kommer till sin rätt. Det att under ett möte slänga ut en öppen fråga om någon är intresserad av att ta ansvar över det ena eller det andra är ofta avskräckande eftersom det för en ny är oklart vad det rent konkret innebär. Då är det bättre att en erfaren person tar på sig ansvaret och sedan frågar om någon ny kan tänka sig att hjälpa till.

Det är också viktigt att kontinuerligt skapa situationer där den statusordning som präglar de flesta grupper skakas om. Många rörelsesammanhang upphöjer förmågor kopplat till läsande, skrivande och pratande. De som har en läggning för sådant känner sig självklara medan många andra har svårt att se vad de kan bidra med. För att bryta detta krävs att man aktivt skapar situationer som utmanar statusordningen. Detta skedde spontant när jag och andra Umeåbor deltog i att rusta upp fartyget Estelle som köpts av Ship to Gaza 2012. När vi samlades på däck istället för på en diskussionskväll var det vi pratkvarnar med tummen mitt i handen som fick öva upp vår ödmjukhet. Nyckeln är att fånga upp kunskaper som nya tar med sig in i rörelsen och hitta sätt att släppa fram dem så att alla kommer till sin rätt.

En bra princip för en rörelse är att det att komma med i den ska innebära att man växer som politisk varelse. Med det menar jag att rörelsen aktivt ska skola in nya medlemmar inte bara genom att förklara formalia utan att också ge träning i att sätta sig in i sakfrågor, att argumentera och hitta fram till gemensamma lösningar. Det förutsätter ofta att rörelsen i sin helhet också formaliserar mötesformer så att beslutsmöten inte är pratiga, inte låter ett fåtal dominera eller präglas av en oreflekterad konsensuskultur där alla röstar med ledarna utan på aktiva sätt inkluderar och aktiverar mötesdeltagare i utvecklandet av förslag, i debatter och i beslutsfattande.

Jag har inga illusioner om att de förslag på arbetssätt som tagits upp i den här texten är heltäckande eller enkla att genomföra. Det jag vill få fram är att vi som vill se bestående sociala rörelser som inte bara blossar upp och falnar i cykler aktivt och tålmodigt måste skapa en kultur som främjar att en rörelse växer och engagerar människor med olika förutsättningar och egenskaper. För detta kan jag inte nog rekommendera Spades bok.

Motmaktens ekologi

Om enskilda rörelser vill bilda en motmakt krävs också att det inte bara är det egna nätverket som växer. De måste höja blicken och inta vad filosofen Rodrigo Nunes kallar ett ekologiskt perspektiv. Vad det gäller är att överge tanken på att organiseringsfrågan handlar om att, i konkurrens med andra, hitta det mest effektiva sättet att organisera sig. Istället handlar det om att se den egna rörelsen som en del i ett komplext ekosystem av ömsesidigt beroende rörelser. En verklig motmakt samlar rörelser som, trots att de inte delar uppfattning i alla frågor, systematiskt delar resurser, utbyter lärdomar och erfarenheter, skapar gemensamma mediekanaler och bildar allianser i enskilda kampanjer. En motmakt bygger alternativa offentligheter där rörelserna och inte politiska och ekonomiska eliter sätter agendan. Tillsammans bildar de en motståndsekologi som skapar förutsättningar för att vinna offensiva och beständiga segrar.

Nätverk för ömsesidig hjälp kan spela en central roll i en sådan ekologi. De för samman människor och grupper som i många avseenden står främmande inför varandra genom att identifiera sammanfallande intressen; de skapar öar där solidariska och jämlika relationer kan utvecklas i kontrast mot ett samhälle som domineras av hierarkier, individualism och konkurrensmentalitet; de blir till en arena där de som engagerar sig utvecklar ett medvetande om det system som ger upphov till sociala problem; de ger människor erfarenheter som ger dem reella skäl att känna tillit till sig själva och andra och tro på demokratins potential. <<

En verklig motmakt samlar rörelser som, trots att de inte delar uppfattning i alla frågor, systematiskt delar resurser, utbyter lärdomar och erfarenheter, skapar gemensamma mediekanaler och bildar allianser i enskilda kampanjer.

For lästips och länkar se artikeln på hemsidan: **rodarummet.org**

Ditt stöd är viktigt!
pg. 13 04 07–0
röda rummet.

Mejlväxling
om det existentiella & politiska

Den svensk-amerikanske filosofen och litteraturforskaren **Martin Hägglund**s bok ***Vårt enda liv: sekulär tro och andlig frihet*** (2020 [2019]) har rönt stor uppmärksamhet på flera håll i världen. En viktig anledning till bokens framgång är att Hägglund skriver personligt, pedagogiskt och rättframt om den komplexa relationen mellan existentiella och politiska frågor. Vad innebär det att leva, att tro och ta ansvar inför sitt eget och andras liv? Vad ska vi göra med den korta tid vi getts på jorden? Hur villkorar och inskränker det kapitalistiska ekonomiska systemet och den liberala demokratin människors frihet? Hur kan en demokratisk socialism befria oss inte bara från materiell nöd utan också från andlig torftighet?

Boken är uppdelad i två huvudavsnitt. I det första, ***Sekulär tro***, presenterar Hägglund genom läsningar av bland andra **Søren Kierkegaard** en radikal ateism. Mycket kort sammanfattat argumenterar han för att religiösa föreställningar om ett liv efter döden ständigt riskerar rättfärdiga mänskligt lidande med hänvisning till att det bäddar för en belöning på andra sidan döden. Den ateistiska positionen om att detta är det enda liv vi har kastar istället ljus över radikala frågor som hur livet blir meningsfullt och vad i det omgivande samhället som förvägrar oss friheten att leva det liv vi vill leva. I det andra avsnittet, ***Andlig frihet***, diskuterar Hägglund med stöd av **Hegel**, **Marx** och **Moishe Postone** relationen mellan mänsklig frihet, ekonomiska och politiska relationer och samhälleliga institutioner. En central poäng är att det är den kapitalistiska värdeformen som kväser vår andliga frihet och att demokratisk socialism är den organiserande princip som ett fritt samhälle måste grundas i.

En bok med sådan spännvidd kan förstås reta många eftersom författaren fräckt för samman traditioner och begreppsapparater som i regel utvecklas separata från varandra. När boken dessutom är uppdelad som den är blir det också lätt så att olika experter begränsar sin

kritik till en enskild del utan att diskutera dem sammantagna. Ärkebiskopen **Antje Jackelén** konstaterar i en recension att Hägglunds brist på teologiskt djup är häpnadsväckande, men avslöjar också indirekt sin egen brist på kritisk-teoretiskt djup. *Clartés* recensent avfärdar boken med att den stryker den läsande medelklassen medhårs och fokuserar på intima relationer mellan människor istället för relationer mellan klasser. SVT:s recensent konstaterar att den demokratiska socialism Hägglund drömmer om är utan värde eftersom den är orealistisk.

Det är förstås viktigt att lyfta fram och kritisera enskilda tillkortakommanden. Men det finns också något symptomatiskt i att detta blir en huvudsak medan en diskussion om vad läsningen av Hägglund gör för skillnad för oss som politiska varelser blir en bisak. I den mejlväxling som här publiceras utbyter *Röda Rummet*s **Evelina Johansson Wilén** och **Johan Örestig** tankar med denna sistnämnda fråga i centrum.

Vad innebär det att leva, att tro och ta ansvar inför sitt eget och andras liv? Vad ska vi göra med den korta tid vi getts på jorden? Hur villkorar och inskränker det kapitalistiska ekonomiska systemet och den liberala demokratin människors frihet? Hur kan en demokratisk socialism befria oss inte bara från materiell nöd utan också från andlig torftighet?

Hej Johan.

Jag är själv relativt religiöst ”omusikalisk” så jag kommer inte att fokusera särskilt mycket på den första delen av boken där Hägglund kritiserar religion, utan istället lägger jag mitt fokus på den andra delen där Hägglunds politiska projekt framträder. Men till att börja med: jag har tänkt en del på hur det kommer sig att boken fick ett sådant genomslag. 450 sidor immanent kritik av religion, kapitalism och liberalism är ju förstås angeläget men det är ju inte en självklar kioskvältare. Förmodligen har det åtminstone delvis att göra med att boken, förutom att den tar sig an frågan om vad det är i vår tid som inte fungerar, vad som är problemet med kapitalismen (vilket många inte bara förstår intellektuellt utan upplever på bara skinnet) – har ett väldigt personligt tilltal och riktar sig mot läsaren på ett sätt som jag upplever som både uppfordrande och väldigt ömsint på samma gång, utifrån en tydlig etik.

Som jag läser boken så säger den att ”det här är ditt liv, det här är din tid på jorden och som vårt samhälle ser ut idag så lever inte du det livet på ett särskilt tillfredsställande vis, du får inte möjlighet att göra det”. Det här är ju himla sorgligt, särskilt om man tänker på de som har allra minst makt över sin tid och sin framtid, men samtidigt blir boken en typ av språngbräda för en vilja att förändra och känna att det som individ går att delta i en rörelse mot någonting annat och bättre och att vi tillsammans måste kämpa för att varje människa ska ha rätt till ett gott liv och känna att de har makt över sin resterande tid på jorden.

Vissa har ju kritiserat boken just för dess fokus på ansvar och det egna förhållandet till livets ändlighet och menat att det finns stråk av individualism som är problematiskt. Jag tänker att den kritiken kan förstås utifrån en spänning som kännetecknar vår samtid: det faktum att den politiskt dominerande diskursen uppmanar oss att ta ansvar över våra liv och placerar individen i centrum, där individens misslyckanden beskrivs som självförvållade, samtidigt som vi lever i en tid där individen är kringskuren och hindrad att handla och välja. Vår tid är, som den israeliska filosofen Bat-Ami Bar On säger, etiskt utvattnad samtidigt som den är väldigt moraliserande. Det finns en dubbelhet här. Givet den här väldigt moraliserande tidsandan kombinerat med alla de hinder som finns för handling tänker jag mig att många ryggar tillbaka för det projekt som uttrycks i boken. Hägglund lyfter ju tydligt fram vikten av att förstå villkoren för vår andlighet som totalt centrala för i vilken grad vi kan ta ansvar. Men jag skulle ändå vilja diskutera hur du tänker kring den spänningen mellan moralism och ansvariggörande och det här samtida bristande utrymmet för handling som finns i samhället. Finns det risker och fördelar med det här tilltalet i boken som är så riktat mot individer?

En annan sak som jag tänkte mycket på när jag läste boken är hur Hägglund förstår relationen mellan olika rättvisekamper. Hur ska vi till exempel tänka kring relationen mellan kampen mot ekonomisk orättvisa och kampen mot ojämlikhet mellan könen. Som jag förstår boken så är en del av den andliga friheten förmågan kan kunna fråga sig varför, varför lever vi som vi gör, varför förstår vi saker på det sätt vi gör och kan vi förstå saker på ett annat sätt? Dessa frågor rör ju inte bara ekonomiska relationer utan även andra relationer och den demokratiska socialismen framhålls som ett sätt att organisera samhället där frågan; varför? kan få större utrymme, delvis genom att det nödvändiga arbetet både effektiviseras och delas upp mellan oss. Kan det inte vara lite väl optimistiskt att tänka att människor skulle erkänna varandras rätt till fritid? Finns det inte risker att arbetsdelningen och tillgången till fritid blir tydligt könad? Det finns ju många kvinnor som organiserat sig inom vänstern och berättar om att det slutar med att de står och kokar kaffe och ställer fram stolar och ser till att mötet kan äga rum medan männen står för innehållet. Här kan det finnas tydliga ideal om att skapa en plats för politiska diskussioner men trots det så blir det orättvist. Hägglund tar upp det lite i slutet av boken när han talar om medborgarrättsrörelsen. Med det här exemplet tänker jag mig att min fråga är, måste feministisk kamp – i det projekt som Hägglund skissar – artikuleras separat eller är omvärderingen av värde som hela projektet bygger på i sig feministiskt?

En sista sak som jag skulle vilja diskutera är om du uppfattar det som att boken skulle kunna användas för att kritisera samtida vänsterrörelser, men också inspirera oss i vår politiska organisering. I sådana fall hur?

Hej Evelina.

Det tog lång tid för mig att läsa hela Hägglunds bok. Kanske har det att göra med det du skriver Evelina; att hans tilltal är så direkt och personligt. Läsningen sätter igång tankar och känslor som tar tid att bearbeta.

Jag skulle vilja börja med att plocka upp din fråga om moral och ansvar, men ur ett annat perspektiv. Jag tror att Hägglund provocerar just för att han tar ansvar som författare. Det är alldeles för vanligt att politiska teoretiker till vänster nöjer sig med att reagera på andras idéer, att låta andra tala om hur världen är beskaffad medan man själv talar om att de har fel. Jag har nyligen läst David Graebers och David Wengrows bok *The Dawn of Everything: A New History of Humanity* och i den blir det här plågsamt tydligt. Hela boken kretsar kring frågan hur det kommer sig att hierarkiska samhällsordningar blivit regel medan jämlika samhällsordningar blivit undantag. Efter en lysande kritik av hur andra författare framställt hierarkier som en nödvändighet i alla komplexa samhällen så kan de själva inte ens definiera jämlikhet. Istället hävdar de att det inte går eftersom det inte finns någon vedertagen definition. Medan Graeber och Wengrow argumenterar genom att resa frågor så lägger Hägglund fram svar. Det kräver mod, eftersom man då öppnar dörren för andras kritik. För det respekterar jag honom djupt.
Jag tycker inte att kritiken om Hägglunds moralism är rättvis. Visst, ibland låter han helt klart som en stereotypisk existentialist som beskriver en svårmodig intellektuell människas ensamma sökande efter en mening med livet. Men i delarna då han återkommer till Hegel och Marx blir det uppenbart att detta inte är hans avsikt: meningsskapandet uppstår inte i enskilda hjärnor utan i en kollektiv process. Problemet är snarare att boken läses vid en historisk tidpunkt då många människor saknar politiska sammanhang där de kan bli en aktiv del i en sådan process.
En politisk slutsats är väl att vi envist måste bygga och utvidga arenor där människor möts och upptäcker kollektivets, solidaritetens och demokratins kraft. På sådana arenor kan frågan om vad den här boken kräver av mig ersättas med frågor som: Är det enligt dessa principer vi vill leva? Vad i samhället hindrar oss i så fall att göra det? Även om jag tror att detta är den absolut mest grundläggande politiska uppgiften så känner jag mig naiv när jag skriver det. Finns intresset och viljan för en sådan rörelse? Så här efter några år av pandemi så är det svårt att ens få två personer att dyka upp till ett möte. Är det också din erfarenhet eller ser du några tecken på att pandemin tvärtom

Hur ska vi till exempel tänka kring relationen mellan kampen mot ekonomisk orättvisa och kampen mot ojämlikhet mellan könen. Som jag förstår boken så är en del av den andliga friheten förmågan kan kunna fråga sig varför, varför lever vi som vi gör, varför förstår vi saker på det sätt vi gör och kan vi förstå saker på ett annat sätt?

ARTIKELFÖRFATTARE
Evelina Johansson Wilén
är forskare i genusvetenskap vid Örebro Universitet. Medlem i Socialistisk politik och ingår i Röda rummets redaktion.

BILD. Evelina och Johan.

lett till insikt om betydelsen av sammanhang och gemenskap?

En annan politisk implikation är den om förhållandet mellan mål och medel. Hela vårt samhälle är grundat på idén om att handlingar i nuet motiveras av mål i en mer eller mindre avlägsen framtid. Unga människor jagas på i skolan med motiveringen att deras framtid hänger på betygen. Lagerarbetare uppmanas att bita ihop och jobba hårdare och snabbare under ännu en kris för att säkerställa att de har en arbetsplats att gå till även nästa år. Denna idé genomsyrar också vänsterrörelser. Möten, demonstrationer, flygbladsutdelningar och blockader motiveras med ofta abstrakta drömmar om en framtid fri från sexism, löneslaveri eller miljöförstöring. Denna uppdelning mellan mål och medel står i direkt strid mot Hägglunds etik. Den uppmanar oss att tänka radikalt annorlunda kring hur och varför vi organiserar oss. Eftersom det här livet är det enda vi har behöver vi hitta former för organisering som har ett egenvärde, som omedelbart gör livet friare och rikare för oss och de som vi älskar.

Här tycker jag att din fråga, Evelina, om huruvida feministisk kritik måste artikuleras separat eller inte är viktig men svår. Jag tänker nog att man kan argumentera för att den omvärdering av värde som Hägglund föreslår har konsekvenser som är i linje med feminismen även om omvärderingen inte motiveras av en feministisk kritik. Fördelen med denna feminism utan feminism är att den öppnar för bredare allianser eftersom stödet för en sådan omvärdering av värde inte förutsätter att man betecknar sig som feminist. I bästa fall skulle Hägglunds etik kunna fungera samlande i en tid då rörelser är mer upptagna av vad som skiljer dem åt än vilka sammanfallande intressen de har. Samtidigt tror jag att en explicit feministisk kritik och en feministisk rörelse behövs av just de skäl du anger Evelina. Detta eftersom en omvärdering av värde inte med nödvändighet kommer vara utformad så att den undergräver patriarkala strukturer. Hägglunds etik syftar ju till att skapa utrymmen där människor inte är tvingade att använda sin tid på förutbestämda sätt utan till det de vill och det öppnar för en risk för en hierarkisk könsmässig arbetsdelning.

Det finns förstås hur mycket som helst att säga om den här boken. Men en fråga jag vill avsluta med är relationen mellan Hägglunds etik och nödtillstånd. Arbetarrörelsen har ju ofta organiserat människor utifrån hoppet och löftet om en framtid i frihet och materiellt överflöd. När klimatkrisen nu går från ett abstrakt hot till en konkret realitet blir också framtidsbilderna allt dystrare. Brittiska Salvage Collective kallar det för ”arbetarens tragedi”. Arbetarklassen är kapitalismens dödgrävare. Problemet är att den som ska begravas är en seg jävel som verkar bestämt sig för att, fram till sista andetaget, förstöra så mycket som bara är möjligt. Kanske är det, frågar de sig ödesmättat, så att det hinner gå så långt att den jord som dödgrävarna ärver inte är mycket mer än en enorm kyrkogård? I så fall blir livet efter kapitalismen mer av ett utdraget räddningsarbete än ett spirande liv i frihet. Det jag funderar över är vad sådana pessimistiska scenarier gör med Hägglunds etik. Förutsätter den en rik ekologisk omgivning som ger människorna det de behöver eller kan den gälla också på platser som präglas av förstörelse?

>>>> Hej, Johan,

och tack för ditt mejl! Jag håller med dig om att kritiken mot Hägglund ofta är orättvis, och jag har nästan fått intrycket att vissa kan bli lite generade av den innerlighet som han visar i sitt skrivande. På något vis är det som att stora delar av det politiska tänkandet har stelnat i en distanserad, och ibland lite cynisk, kritik där det framstår som naivt att blicka framåt och erbjuda politiska visioner om hur vi skulle kunna leva tillsammans. Och jag kan tycka att det är synd att det svenska mottagandet av boken i hög grad har handlat om att hitta svagheter i Marxläsningen (kritik från vänstern) eller i hans syn på religion (kritik från de svenska teologerna) och i ganska begränsad utsträckning faktiskt har diskuterat bokens styrkor.

Samtidigt hade jag gärna sett att Hägglund i högre utsträckning hade adresserat det som du lyfter i början av ditt mejl: hur ser egentligen villkoren för kollektiv organisering ut? Hur ska vi förstå den ökade individualiseringen och ansvariggörandet av det enskilda subjektet i samhället och hur det påverkar våra möjligheter till politiskt engagemang? För Hägglunds projekt är ju på många sätt avhängigt ett framhävande av det kollektiva om det inte ska bli en form av existentialism.

Den uppmanar oss att tänka radikalt annorlunda kring hur och varför vi organiserar oss. Eftersom det här livet är det enda vi har behöver vi hitta former för organisering som har ett egenvärde, som omedelbart gör livet friare och rikare för oss och de som vi älskar. Här tycker jag att din fråga, Evelina, om huruvida feministisk kritik måste artikuleras separat eller inte är viktig men svår.

ARTIKELFÖRFATTARE
Johan Örestig
är universitetslektor och doktor i sociologi. Ingår i Röda Rummets redaktion.

Jag läser för tillfället en ganska dålig bok av Noreena Hertz med titeln *The Lonely Century. Coming Together in a World that's Pulling Apart*. Även om boken lider av en brist på kontextualisering, och misslyckas med att förstå den betydelse som kapitalismen har för den situation som Hertz beskriver, så håller jag ändå med om lägesbilden som beskrivs i boken: vi tycks bli sämre och sämre på att vara tillsammans med varandra, och det kollektiva motarbetas både på ett ekonomiskt, politiskt och kulturellt plan. Vi är, som Hertz skriver, mer ensamma och även om detta gör oss olyckliga så blir vi också mer och mer obekväma med att vara tillsammans och sämre på att förhandla och förhålla oss till att den andre inte är som jag. Samtidigt är det lite dubbelt, för som du skriver kan det vara svårt att få folk att komma till möten men på samma gång har både miljörörelsen, den antirasistiska rörelsen och den feministiska rörelsen – åtminstone globalt - lyckats mobilisera allt fler de senaste åren.

Men själva vardagsengagemanget är det kanske sämre med och det kanske handlar om att människor inte har känslan av att det "omedelbart gör livet friare och rikare för oss och de som vi älskar" som du skriver. Själv upplever jag till exempel att det är närmast omöjligt att kombinera arbete, familj och politiskt engagemang. De politiska sammanhangen kan ju inte reduceras till att bara bli någonting som ungdomar och pensionärer mäktar med. Tänk om jag hade kunnat ta med mig barnen till ett politiskt möte, om det hade funnits gemensam barnpassning på politiska sommarläger och så vidare. Jag tror verkligen att vi måste tänka på hur vi praktiskt gör det möjligt för människor att delta och inte känna att det är en stor intressekonflikt mellan det politiska livet och det privata livet. Det vore också en konkret feministisk ingång till organiseringen.

Din sista fråga är så svår och lite oroväckande, att verka politiskt utan en dröm om frihet. Fast kanske kan räddningsarbetet organiseras på ett sådant vis att vi i själva arbetet lever friare, även om det inte riktas mot framtiden. Med andra ord knyter det an till den separation mellan mål och medel som du lyfter på slutet. Eller hur tänker du?

>>>> Hej igen Evelina.

Eftersom det var några veckor sedan vi hördes sist så läste jag igenom det vi skrivit tidigare innan jag läste ditt senaste mejl. Det låter nog fånigt men på något sätt känns det som en form av motstånd att skriva på det här sättet. Det går på tvärs mot en samtid där artiklar och inlägg skrivs på kort tid och skickas ut i världsrymden utan klar mottagare. Överhuvudtaget blir det både ett respektfullare och mer givande sätt att ta sig an ett sådant omfattande verk som Hägglunds.

När jag på nytt bläddrar igenom *Vårt enda liv* ser jag fler nyanser än vad jag gjorde vid första läsningen. Det finns verkligen stora brister när det gäller frågan om kollektiv organisering, och det medger ju Hägglund själv. Han vill presentera en idé som kan väcka insikten om att demokratisk socialism är möjlig. Det saknas en analys av de materiella omständigheter som undergräver tron på en annan värld än den kapitalistiska. Men jag uppskattar hur Hägglund trycker på att kapitalismen måste överskridas genom det aktiva skapandet av *institutioner*. Det är allt för vanligt att radikal samhällskritik utelämnar denna inte så lilla detalj, som om socialism skulle växa fram automatiskt ur kapitalismens ruiner. Människors frihet blir inte till trots eller vid sidan av etablerade institutioner utan konstitueras genom dem. Vad det gäller är att utveckla institutioner (för fördelning av nödvändigt arbete eller resurser, för samarbete i grannskap, för politiskt deltagande och så vidare), som reglerar våra sociala relationer på sätt som både möjliggör för människor att leva meningsfulla liv och bekräftar vårt beroende av och ansvar gentemot andra. Kanske skulle Hägglund, apropå din fråga om risken för patriarkala strukturer under den fria tid som är norm under den demokratiska socialismen, svara att den fria tiden trots allt är reglerad genom institutioner?

Jag tror att Hägglund har helt rätt i att sådana institutioner inte är möjliga så länge den kapitalistiska värdeformen reglerar samhällslivet. Men jag tolkar det också som att institutionerna måste börja byggas nu trots systemets begränsningar. Det handlar om att formulera och kämpa för *icke-reformistiska reformer*, det vill säga politiska initiativ som förstärker icke-ägande klassers position och makt på bekostnad av de härskande klassernas ställning. Det handlar också om att bygga *motmakter* och *alternativa offentligheter*, det vill säga självständiga institutioner grundade i rörelsens socialistiska normer och principer som aktivt utmanar samhällets förhärskande maktstrukturer.

Jag har tänkt mycket på det du skriver om att vi blivit sämre på att vara tillsammans och jag tror att de kyligt distanserade, negativa läsningarna av Hägglund är ett av många uttryck för en oförmåga till vad man skulle kunna kalla en dialogisk kritik. Med det menar jag ett kritiskt utbyte som inte betraktas som avslutat efter en recension eller debattartikel utan som blir till en givande och tagande relation. Det finns förstås många logiker i våra vardagsliv som försvagar vår socialitet. Men det känns också som att vi inom vänstern har fått något om bakfoten. Vi blir nedslagna av opinionsmätningar och valresultat, som om våra chanser grusas av att "folket" har åsikter som avviker från våra. Men det är ju snarare så, som Stuart Hall sa någon gång, att politiska majoriteter inte finns utan skapas. Här tror jag att byggandet av motmakter kan vara vägen framåt eftersom de blir en plats där klassmedvetenhet, stolthet, självförtroende och solidaritet kan växa i ett samhälle där allt det undergrävs.

En sympatisk del av Hägglunds etik som knyter an till detta är att var och en ska ges utrymme att upptäcka svaret på frågan om meningen med allt, inte serveras det. Men den enskildes svar beror på i vilket sammanhang det formuleras. Om det görs i en situation där vi är alienerade, känner oss maktlösa, inte finner skäl att lita på främlingar eller saknar positiva erfarenheter av demokrati och solidaritet så kommer våra svar sannolikt vara präglade både av försiktiga anspråk och cynism. I en situation där vi erkänns som jämlikar, känner tillit och respekt och har vana av fungerande samarbeten så kommer våra svar istället vara offensiva och andas solidaritet. Jag tror att byggandet av motmakter har ett egenvärde. Om vi försöker samla människor genom att de ska uppoffra sin tid och kraft för avlägsna mål kommer vänstern att fortsätta vara obetydlig. Att komma med i en rörelse måste ge så mycket att det inte är avgörande om man bedömer de långsiktiga målen som realistiska eller inte. En helt grundläggande uppgift är att skapa förutsättningar för deltagande. Jag känner igen mig så mycket i det du skriver om svårigheterna med att vara förälder och aktivist. Om vi lyckas med det och rörelsen lyfter och stärker breda grupper av människor och skapar erfarenhet av självorganisering tror jag också att nya post-kapitalistiska värden, vi idag i vår tillvaro som isolerade individer har svårt att ens föreställa oss, kan uppstå och ge riktning åt den demokratiska socialism Hägglund föreställer sig. <<

Men själva vardagsengagemanget är det kanske sämre med och det kanske handlar om att människor inte har känslan av att det "omedelbart gör livet friare och rikare för oss och de som vi älskar" som du skriver. Själv upplever jag till exempel att det är närmast omöjligt att kombinera arbete, familj och politiskt engagemang. De politiska sammanhangen kan ju inte reduceras till att bara bli någonting som ungdomar och pensionärer mäktar med.

Förskräckta borgare

Tyst tvång & skränig debatt – om Sören Mau

Lotte Schack introducerar Sören Mau och beskriver hur hans bok briserat i den danska offentliga debatten.

Det är sällan som en doktorsavhandling om ett lätt obskyrt marxistiskt begrepp från ***Kapitalet*** drar till sig stor uppmärksamhet utanför den akademiska miljön. Det är emellertid vad som har hänt med Sören Maus avhandling i filosofi ***Stum tvang*** som publicerades i reviderad form på det danska förlaget Klim förra året. I boken tar Mau tag i begreppet ”tyst tvång” som återfinns i ett av de sista kapitlen i Kapitalets första band:

> *De ekonomiska förhållandenas tysta tvång beseglar kapitalets herravälde över arbetaren. Visserligen kan direkt våld ännu komma till användning, men det hör till undantagen. I vanliga fall kan arbetaren överlämnas åt ”produktionens naturlagar”, d.v.s. till det beroende av kapitalet, som kommer ur själva produktionsförhållandena, och som de garanterar och förevigar.*

Frågan Mau ställer i boken handlar om detta tvång: varför vi arbetar fast inga yttre hot tvingar oss till att göra så. Vissa har försökt förklara detta genom att fokusera på det implicita hotet om fysiskt våld bakom kapitalismen till exempel i form av polisen eller på den ideologiska makten, förmedlad till exempel genom medier och skolan. Mau understryker att dessa utgör en viktig del av kapitalismens makt, men fokuserar själv på den indirekta makten som finns *inuti* de ekonomiska relationerna, vad han kallar *ekonomisk makt*. Enligt honom fungerar kapitalismen primärt som en social logik som i hög grad organiserar hela samhället och

dess reproduktion, och att det är här vi ska leta efter orsaken till kapitalets makt över våra liv. Kapitalismen är präglad av det faktum att vi är tvungna att ta del i marknaden för att överleva. För att kunna äta och ha tak över huvudet är vi tvungna att köpa mat i affären och hyra en lägenhet av ett fastighetsbolag. För att ha pengar till detta är majoriteten av oss tvungna att sälja vår arbetskraft. Men Mau argumenterar för att detta bara är en del av det tysta tvånget. Tvånget består också i att allt och alla, oavsett klass, är underställda valoriseringslogiken, det vill säga kravet om ständigt skapande av mervärde. Kapitalets ekonomiska makt omfattar alltså oss alla. Boken är ett försök att teoretisera denna makt på ett flertal nivåer.

Stum tvang är ett uttryck för en ny marxistisk våg i dansk akademin. Marxistisk teori har i stort sett varit marginaliserad på danska universitet sedan 1980-talets aggressiva borgerliga utbildningspolitik. Under denna period genomfördes till exempel nedskärningar vid specifika forskningsmiljöer som ansågs vara för politiserade, ett exempel är den åttaåriga nedstängningen av sociologiinstitutionen på Köpenhamns Universitet som skedde 1987. Trots detta har marxismen återupptäckts av en ny generation forskare födda i slutet av 80- och början av 90-talet. Medan generationen före oss var desillusionerad av socialismen, har vi upplevt desillusion med det kapitalistiska systemet. Vår uppväxt har varit präglad av ett otal av kriser som har fått oss att vända oss till marxistisk teori för att förstå dem.

I samband med publiceringen av hans bok gav Mau en rad intervjuer som utlöste starka reaktioner från borgerliga kommentatorer. Bland annat kritiserade han i en intervju i tidningen *Politiken* sättet som marknaden styr politiken för att vara odemokratisk och pekade på fler av samtidens proteströrelser som exempel på ett växande missnöje med det kapitalistiska systemet. Direktören för den liberala tankesmedjan *Cepos* beskrev hur intervjun var det ”mest otäcka han hade läst på 16 år” – alltså i hela tankesmedjans existenstid. Efter detta följde en debatt i fler olika medier där olika borgerliga kommentatorer och ekonomer argumenterade för kapitalismens fördelar och varnade för en ”ny generation av intellektuella som vill avskaffa kapitalismen”[1]. Många i denna nya generation gav svar på tal och framhöll det ohållbara i kapitalismens funktionssätt samt användbarheten av Marx’ teorier för att förstå detta. Kapitalismkritiken är således tillbaka både på universitetet och i den offentliga debatten. Men liksom på 80-talet hotas kritisk forskning igen. På initiativ av borgerliga politiker antog parlamentet i juni 2021 ett lagförslag om ”överdriven aktivism i vissa forskningsmiljöer” som inskärpte att universitetets ledning har ansvar för att ”politik inte förtäcks som vetenskap”. Då lagen ännu inte åtföljts av direkt krav om specifika åtgärder återstår frågan om hur detta kommer att påverka inte bara den marxistiska forskningen utan också feministisk och queerteoretisk forskning samt migrationsforskningen. Om det går som det brukar i dansk utbildningspolitik sker det genom *statsmaktens* tysta tvång: nedskärningar på de institutioner där dessa forskningsmiljöer finns. <<

[1] www.berlingske.dk/opinion/marxismen-spoeger-igen-paa-danske-universiteter-ny-generation-af

> Direktören för den liberala tankesmedjan *Cepos* beskrev hur intervjun var det ”mest otäcka han hade läst på 16 år” – alltså i hela tankesmedjans existenstid. Efter detta följde en debatt i fler olika medier där olika borgerliga kommentatorer och ekonomer argumenterade för kapitalismens fördelar och varnade för en ”ny generation av intellektuella som vill avskaffa kapitalismen”.

ARTIKELFÖRFATTARE
Lotte Schack
är doktorand i sociologi vid Göteborgs universitet. I sitt avhandlingsarbetet undersöker hon den svenska klimatrörelsen, med specifikt fokus på dess strategier och visioner för en fossilfri framtid.

Varför har inte kapitalismen kollapsat för länge sedan?

Trots ett turbulent årtionde med kriser, upplopp och en global pandemi är det fortfarande pengarnas rörelser på marknaden som bestämmer över liv och död. I sin nya bok *Tyst tvång* undersöker **Sören Mau** varför kapitalets värld är så svår att befria sig från och pekar på att kapitalismen inte bara förlitar sig på våld och ideologi utan också på ett abstrakt och anonymt tvång som är inlagrat i de ekonomiska förhållandena och processerna. Här publicerar vi ett utdrag.

Människor måste arbeta för att kunna leva. Eller mer precist uttryckt: *några* människor måste göra det. Normalt har mänskliga individer förmåga att producera mer än vad som krävs för deras egen överlevnad, vilket innebär att det för att *samhället* ska kunna reproducera sig inte är nödvändigt att *alla* arbetar. Mänskliga samhällen har alltid innefattat personer som tillfälligt eller varaktigt inte kan arbeta. Några är sjuka, har funktionsnedsättningar, är skadade, är för gamla eller för unga, och så vidare. Därför måste varje samhälle hitta ett sätt att få några att arbeta för andras överlevnad, eller annorlunda uttryckt; hitta ett sätt att organisera merarbetet och distribuera överskottet. Det ligger inget inneboende förtyck i detta. Merarbetet är nödvändigt, och även under ett kommunistiskt produktionssätt är det nödvändigt att garantera överlevnaden för dem som inte kan arbeta.

ARTIKELFÖRFATTARE
Sören Mau
är filosof specialiserad på marxistisk teoribildning, verksam vid Aarhus universitet. Han är medlem i redaktionsrådet för tidskriften *Historical materialism*.

Möjligheten att utföra merarbete är en onekligen en sorts livsbetingelse för mänsklighetens själva existens men den bär med sig en mörk baksida: Det är också den som möjliggör *klassamhället*. För att detta ska bli verklighet måste några människor få andra att arbeta åt dem. Hur uppnår man det? Hur kan en grupp människor etablera sig som en härskande klass och reproducera de sociala relationer som gör det möjligt för dem att utnyttja en klass av producenter?

Under större delen av mänsklighetens historia har de härskande klasserna i allmänhet förlitat sig på en kombination av våld och ideologi. Ideologin formar de sätt på vilka människor uppfattar världen de lever i, vad de anser vara rättfärdigt och orättfärdigt, naturligt och artificiellt, nödvändig och tillfällig, gudomligt och mänskligt, oundvikligt och möjligt att förändra. Sådana idéer fungerar som koordinater för handlande och är därmed en viktig källa till de härskande klassernas makt. Våldet är som regel mer direkt och påtagligt; de flesta försöker oftast undvika smärta, att skada sig och att dö, och därför är hotet om våld ofta en tillräckligt effektiv motivation.

Det tidiga storskaliga klassamhället i forntidens Mesopotamien var helt grundat på slavarbete. Som James C Scott formulerat det så är det nästan omöjligt att överdriva den centrala roll som slavarbete, i en eller annan form, fram till nyligen haft för statens utveckling. Slaveriet var också grunden för Qin-dynastin och den tidiga Han-dynastin i Kina, liksom i antikens Grekland och i romarriket. Feodalsamhället var också ”grundat på våldsutövning” som Christopher Isett och Stephen Miller uttrycker det. I dessa förkapitalistiska klassamhällen använde de härskande klasserna våld för att utvinna merarbete av producenterna. Producenterna var personligen ofria, vilket innebar att de inte hade rätt att bryta exploateringsförhållandet, och att försöka göra det var normalt förbundet med stora svårigheter och risker. Under femton- och sextonhundratalet spred sig en form av sociala relationer som i ökande grad gjorde det möjligt för de härskande klasserna att utvinna merarbete från bönder utan att använda våld. Bönderna blev separerade från jorden och tvungna att sälja sin arbetskraft till storbönder som sålde vad de producerade på en konkurrensutsatt marknad för att tjäna pengar. Jakten på rikedom i form av pengar, som tidigare varit en aktivitet förvisad till samhällets marginaler, började tränga in i alla samhälleliga relationer och kapitalet blev, med Marx ord, ”den överallt förhärskande ekonomiska makten”.

Det krävdes enormt mycket våldsutövning för att åstadkomma detta tillstånd, men när det väl var etablerat var det möjligt att gradvis ersätta en del av detta våld med ”de ekonomiska relationernas tysta tvång”, Det kapitalistiska produktionssättets uppkomst ledde alltså inte till att ekonomin tömdes på makt; den signalerade snarare en ny maktkonfiguration där våldsmakten som krävs för att upprätthålla egendomsförhållandena blev centraliserad hos statsmakten och därmed avskild från utvinningen av merarbetet vilket istället blev organiserat med hjälp av en abstrakt och opersonlig form av dominans. Detta historiskt unika sätt att strukturera reproduktionen av samhällslivet har visat sig oerhört seglivat, anpassningsbart och präglat av en kraftig expansionsdrift. Idag, fyra århundraden senare, är det mer fast rotat än någonsin tidigare. I den här boken har jag försökt att bygga en systematisk begreppsram för att förstå ett av de sätt på vilket samhällslivet underställs valoriseringen av värde.[1] Låt mig försöka sammanfatta.

Likt alla andra varelser måste människor upprätthålla ett kontinuerligt näringsutbyte med naturen. Det unika med den specifikt mänskliga varianten av denna ämnesomsättning är att den till sitt väsen är fragmenterad, flexibel och obestämd; på grund av sin märkvärdiga kroppskonstitution har människor inte något omedelbart givet eller nödvändigt sätt att förhålla sig till resten av naturen. Det som karaktäriserar den mänskliga ämnesomsättningen med den övriga naturen är *frånvaron av nödvändighet*, eller mer precist, en enhet av nödvändighet och kontingens. En ämnesomsättning *måste* etableras men dess sociala form är aldrig given på förhand.

BILD. Actionfigurer av wrestlarna Big Boss Man, Million Dollar Man och Bushwhacker Luke. Tre personifieringar av det kapitalistiska samhället; Polisen - Kapitalisten - Proletären.

Kapitalismen är det första produktionssätt i historien som fullt ut har utnyttjat den ontologiska osäkerhet som ligger i det mänskliga utbytet med naturen. Där förkapitalistiska metoder för att utvinna merarbete var baserade på det täta sambandet mellan producenter och produktionsmedlen, säkrar istället kapitalet sitt grepp över samhället genom att införa en dubbel uppdelning i den mänskliga ämnesomsättningen med naturen för att härska över den tillfälliga återföreningen mellan det som blev delat.

Den första delningen är skapandet av proletären, ett naket liv avskilt från sina livsbetingelser, vilka det bara har tillgång till genom kapitalets förmedling. Med denna biopolitiska spricka genom vilken kontrollen över de samhälleliga förutsättningarna centraliseras i händerna på kapitalistklassen blir det möjligt för denna klass att tvinga proletärerna till att ge upp en del av sitt liv till kapitalet utan att bruka våld. Istället förlitar sig kapitalisterna på proletärens egen vilja till överlevnad för att utkräva den ränta på proletärens transcendentalt belånade liv som går under namnet mervärde.[2] Klassherraväldet inrättar sig därmed på en transcendental nivå varvid värdeförmeringen blir till en förutsättning för den sociala reproduktionen.

Den andra delningen är den horisontella splittringen av producenter i konkurrerande enheter som förhåller sig till varandra genom marknaden. Organiseringen av den sociala reproduktionen via utbytet av arbetsprodukter som producerats av självständiga och privata producenter förvandlar sociala relationer mellan människor till verkliga abstraktioner som möter människan som en främmande makt. Dessa horisontella relationer resulterar i en uppsättning mekanismer genom vilka kapitalets logik överbryggar klasskillnaderna och tvingar sig på den sociala totaliteten som sådan.

Kapitalets ekonomiska makt kan förstås som ett resultat av det ömsesidiga sambandet mellan dessa grundläggande uppdelningar vilka genererar ett dubbelt förtyck: *kapitalisternas* förslavande av proletärerna och *kapitalets* förslavande av *alla*. Ingen av dessa relationer kan reduceras till den andra för de stammar ur två distinkta och oreducerbara uppsättningar sociala relationer. Kapitalets tysta tvång är resultatet av deras ömsesidiga förmedling av varandra. Proletärer underställs kapitalister med hjälp av en uppsättning mekanismer som samtidigt ställer alla under valoriseringens logik och vice versa. Tystheten i kapitalets makt visar sig således som ett resultat av historiskt specifika produktionsförhållanden, genom vilka den mänskliga förmågan att nedlägga dominansrelationer i själva de materiella villkoren utnyttjas i en utsträckning som aldrig tidigare skådats.

Men produktionsförhållandena är inte den enda källan till kapitalisternas makt. Som kontinuerlig process visar sig den kapitalistiska produktionen besitta en egendomlig förmåga till att omvandla *förutsättningar* till *resultat* genom sin egen rörelse; den skapar sina egna förutsättningar. Kapitalistiska produktionsförhållanden frammanar en rad krafter som på samma gång är resultatet av och källa till kapitalets makt. Denna paradoxala rundgång verkar på flera nivåer i den kapitalistiska totaliteten, från den mikroskopiska manipuleringen av växters DNA till omstruktureringen av den internationella arbetsdelningen.

På arbetsplatserna tvingar konkurrensens press och proletärernas motstånd de som personifierar kapitalet att använda sin despotiska makt till att disciplinera arbetarna, införa ny teknologi och omstrukturera arbetsdelningen. Med denna reella underordning av arbetet äter sig kapitalet in i arbetarnas kroppar för att kalibrera dem i enlighet med den kapitalistiska produktionens abstrakta tidsflöde och försäkra sig om att de gradvis blir obrukbara förutan kapitalets förmedling.[3] Samma dynamik kan spåras i kapitalets förhållningssätt till den övriga naturen oavsett om det rör sig om energikällor, djur, jord eller växter. Kapitalistisk produktion innebär en hänsynslös strävan att bryta ner naturens motspänstiga autonomi.

Kapitalets ekonomiska makt kan förstås som ett resultat av det ömsesidiga sambandet mellan dessa grundläggande uppdelningar vilka genererar ett dubbelt förtyck: *kapitalisternas* förslavande av proletärerna och *kapitalets* förslavande av alla.

Den reella underordningen finns också utanför arbetsplatserna, på nationell, regional och global nivå. Genom att krympa rummet med hjälp av tid och skapa ett logistiskt imperium anpassat till dess egen logik uppnår kapitalet en rörlighet som kan användas som ett kraftfullt vapen mot rebelliska proletärer och motsträviga regeringar.
Med sin omstrukturering av den internationella arbetsdelningen lägger kapitalet ytterligare en dimension till sin transcendentala makt genom att komplettera sin tillägnelse av arbetets *objektiva* och *sociala* förutsättningar med dess rumsliga och geografiska förutsättningar.

Överallt där kapitalet visar sig introducerar det sitt karaktäristiska modus operandi på den samhälleliga nivån: spräcker, pulveriserar, klyver och spaltar upp för att samla ihop, förbinda, sätta samman och rekonfigurera, för att väva in förmeringen av värde i den sociala reproduktionens transcendentala struktur. Det tysta tvångets cirkularitet visar sig också tydligt i såväl kapitalets tendens att generera ett relativt befolkningsöverskott som i dess återkommande negation av sig själv i form av kriser. Båda dessa cykliska rörelser intensifierar de tysta tvångsmekanismerna; existensen av en relativ överskottsbefolkning ökar konkurrensens press på proletärerna, och en kris ökar konkurrensens press på de olika kapitalgrupperna och tvingar dem därmed att öka ansträngningarna att disciplinera arbetarna och intensifiera den reella underordningen av arbetet, naturen och produktionens globala nätverk.

Kapitalets tysta tvång är alltså resultatet av en bestämd uppsättning sociala förhållanden och en bestämd uppsättning dynamiker som verkställer dessa förhållanden. Sammantagna förklarar de varför det kapitalistiska samhället domineras av en expansiv valoriseringslogik som tvingar

BILD. Sören Mau.

sig på samhället inte bara med hjälp av våld och ideologi, utan också genom att skriva in sig i den sociala reproduktionens materiella sammansättning.

Kapitalets ekonomiska makt är en komplex maktapparat, eftersom dess anordningar opererar på alla nivåer i det kapitalistiska produktionssättet. Syftet med den här boken har varit att zooma in på denna specifika form av makt, för att systematiskt skilja ut den från våldsmakt och ideologisk makt och identifiera dess källor och verkningssätt. För att fixera detta analysobjekt är det nödvändigt att abstrahera bort allt som inte logiskt implicit ingår. Sådana abstraktioner är en nödvändig del i teoribyggandets process, men om sådana teorier ska vara strategiskt relevanta för de praktiska ansträngningarna att göra slut på kapitalets välde är den motsatta rörelsen också nödvändig. Syftet med att konstruera abstrakta teorier är inte bara att producera insikter som är sanna i en rent passiv och traditionell mening, utan snarare att bidra till den revolutionära kampen för kommunismen. Till skillnad från vad många intellektuella, av sina dåliga samveten eller av fåfänga, leds att tro så är teoriers roll i sådan kamp med nödvändighet högst begränsad. ”Idéer kan aldrig nå bortom förhållandena i gammal värld utan bara bortom den gamla världens idéer”, som Marx uttryckte det. Vad teorier, likt den jag utvecklat i den här boken, emellertid är i stånd till, är att utveckla begrepp som kan användas på lägre abstraktionsnivåer i avsikt att producera strategiskt relevanta analyser av konkreta kampsituationer.

Kampen mot kapitalets dödsmaskineri sker inte i ett teoretiskt laboratorium, vilket innebär att kampen aldrig möter det tysta tvånget såsom det beskrivs i denna bok. I den rådande verkligheten där kampen utspelas är kapitalets ekonomiska makt alltid insnärjt i våldsmakt och ideologisk makt, och i sociala formeringar, logiker och dynamiker som inte har sitt ursprung i kapitalformen. Vi måste alltid komma ihåg att teorier som utvecklats på en hög abstraktionsnivå kan, och bör, inte användas för att besvara frågan om vad bör göras? – men det betyder inte heller att sådana teorier är politiskt obrukbara. Politisk handling bör alltid ha sitt ursprung i vad Vladimir Lenin kallade ”själva kärnan, den levande själen, i marxismen” nämligen den ”konkreta analysen av en konkret situation”. Men för att kunna göra sådana analyser behöver vi noggrant utformade begrepp och det är vad teorin tillhandahåller.
Min förhoppning är alltså att den systematiska granskningen av begreppet om kapitalets tysta tvång i denna bok, tillsammans med andra relevanta teorier och en känslighet för säregenheterna i varje situation kan bidra aldrig så lite till avvecklingen av det destruktiva, förtryckande och mardrömsaktiga system vi känner som det kapitalistiska produktionssättet, och därmed skapa möjliga betingelser för ett liv i frihet – det kommunistiska samhället. <<

Texten är hämtad ur sammanfattningen i *Stum tvang: en marxistisk analyse af kapitalismens økonomiske magt* (Klim, 2021) och publiceras med förlagets medgivande. Tidigare publicerad i tidskriften *Eftertryk*, www.eftertrykket.dk. Bokens förord, inledning och innehållsförteckning finns tillgängligt på www.sorenmau.com

Översättning från danskan:
Peter Jervelycke Belfrage

För referenser se artikeln på hemsidan: rodarummet.org

[1] ”Valorisering av värde” är en översättning av Marx uttryck ‘Verwertung des Werts’, och hänvisar till den process varigenom det ekonomiska värdet förökar sig själv, eller mer konkret uttryckt; den process varigenom pengar blir till mer pengar. Att värden valoriseras betyder alltså att de förökas.

[2] Min användning av ordet transcendental är inspirerad av Immanuel Kant som gör en tydlig åtskillnad mellan det transcendenta och det transcendentala, . Det transcendenta betecknar det som överskrider eller ligger utanför ett givet immanensfält, medan det transcendentala avser själva villkoren för detta immanensfält och alltså logiskt föregår det. Att ”klassherraväldet etablerar sig på en transcendental nivå” betyder alltså att den exploaterande klassen inte kopplar sig till produktionsprocessen i en rent yttre mening och suger ut merarbete som en igel eller parasit, utan istället griper produktionsprocessens roder genom att reorganisera själva betingelserna för den ekonomiska aktiviteten., En uttömmande förklaring finns på s143-144 i boken.

[3] ’Reell underordning’ under kapitalet betecknar kapitalets omformning av produktionsprocessens konkreta, materiella, tekniska och organisatoriska struktur och funktionssätt, och står i motsättning till ‘formell underordning’, som betecknar en situation, där en given produktionsprocess tas över av kapitalet, men där produktionsprocessens tekniska och organisatoriska struktur fortfarande formas av för- eller icke-kapitalistiska logiker. ‘Reell underordning’ betecknar alltså kapitalets materiella reorganisering av produktionen.

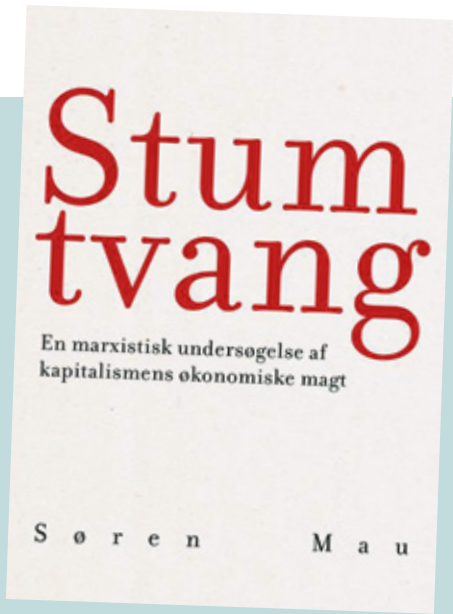

Teknikens magi och pengarnas dolda spel

I klimatdebatten ekar magiskt tänkande. Ny teknik ska i ett trollslag lösa göra samhället oberoende av fossila bränslen. Den ska dessutom vara så effektiv att den gröna omställningen kan ske utan att hota tillväxtekonomin. I *Kannibalernas maskerad* visar humanekologen **Alf Hornborg** hur denna myt, som ges vetenskaplig legitimitet genom ekonomer och ingenjörer, osynliggör den exploatering av naturresurser och mänskligt arbete som är teknikens grundvillkor. **Åsa Hjalmers** och **Patrik Vulkan** har läst boken och finner den radikal och relevant, även om maktanalysen är outvecklad.

Alf Hornborg belyser i sin nya bok, *Kannibalernas maskerad*, med undertiteln *Pengar, teknik och globala rättvisa i antropocen*, de grundläggande utmaningar vår tids omställnings- och resursproblematik står inför. Vilken roll har teknik och pengar spelat för dagens miljöproblem och de skenande globala orättvisorna? Hornborg, med bakgrund inom antropologin och humanekologin, vill belysa samtiden med nya begreppsliga verktyg. Han låter oss se teknik som magi och pengar som ”artefakter” med stor makt över våra liv. Hans tes är att det råder en fundamental asymmetri i hur de globala resurserna är fördelade, och att vi på grund av dagens förståelse av ekonomi och teknik är oförmögna att både analysera och agera på ett sätt som kan leda till en mer rättvis och hållbar värld.

Hornborg framför en skarp kritik av den rådande nationalekonomin, men lyfter även vad han ser som brister inom både den marxistiska och humanekologiska analysen. Hans tankar framstår dock som ett försök till en vidareutveckling av både marxistisk och humanekologisk teori för att se på vårt

ARTIKELFÖRFATTARE

Åsa Hjalmers
är gymnasielärare med mångårig erfarenhet som politisk aktivist i England.

Patrik Vulkan
är lektor i socialogi med inriktning mot arbetsmarknad och välfärdsstat.

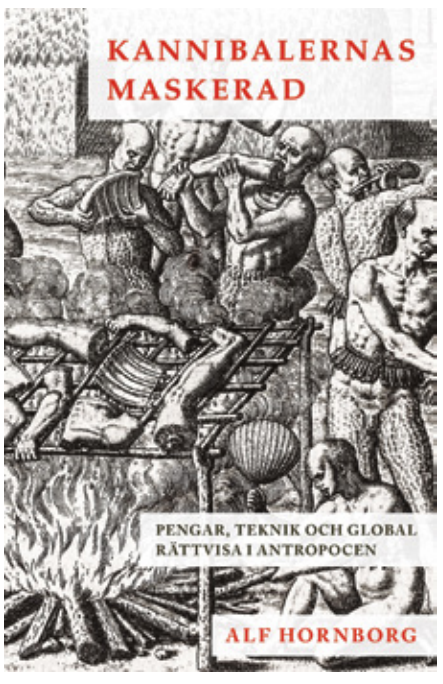

nuvarande globala tillstånd med nya ögon. I grund och botten vill han åstadkomma detta genom en *defamilisering* – att göra det bekanta främmande så att vi verkligen kan se fenomen såsom världsmarknad, globalisering och teknikutveckling för vad de verkligen är. Boken består av texter som tidigare varit fristående delar men som Hornborg försökt foga samman till ett mer sammanhållet teoretiskt bygge. Det lyckas han åtminstone delvis med. Argumentationen lider dock något av att bokens olika kapitel skiljer sig åt i analytiskt djup även om en röd tråd knyter dem samman. Det är allt sammantaget en imponerande bok i sin omfattning och den stimulerar till fortsatt tanke och läsning.

Teknik som magi

Ett centralt begrepp för Hornborg är ”artefakt”, som är föremål skapade av människan samt de föreställningar (ofta omedvetna och oplanerade) som artefakterna för med sig. De artefakter som diskuteras i boken är pengar och teknik. Den dubbelverkande naturen hos dessa artefakter är helt central för förståelsen av det läge mänskligheten nu befinner sig i, enligt Hornborg. Människan har exempelvis skapat artefakten pengar, men pengar formar genom de föreställningar det fört med sig även fundamentalt oss människor och våra handlingar. ”Lika lite som en organism kan förstås som skild från sin miljö kan en maskin eller annan artefakt förstås separat från de utbytesrelationer som har gett upphov till den” skriver han.

Hornborg inleder med att utmana vår förståelse av teknik som artefakter genom att beskriva den som vår tids magi; vi kan inte se den för vad den är, dess sanna natur är maskerad. Den framställs som neutral och kan därmed hyllas av både högern och vänstern. Många av dagens teknikoptimister ser nya tekniska lösningar som svaret på klimatkrisen utan att ställa sig frågan varifrån de nya elbilsbatterierna eller solcellerna ska komma. Vilka markarealer kommer tas i anspråk, vilka naturresurser ska utvinnas och vilken arbetskraft ska göra jobbet? Och för vem kommer denna ‘gröna omställning’ vara möjlig?

Bokens mest grundläggande argument är att teknik alltid är sammankopplad med ekonomi. Vår ekonomi innebär ständiga transaktioner, som essentiellt är transaktioner av mänsklig arbetstid och naturresurser, där tekniken bidrar till att både möjliggöra och upprätthålla dessa asymmetriska transaktioner. På världsmarknaden kan en genomsnittseuropé byta en av sina arbetstimmar mot fyra från Kina. För Hornborg är det centralt att teknik inte främst sparar tid utan istället omfördelar tidsbördan. När vi upplever att en maskin sparar in på vår tid tänker vi sällan på den tid som någon annan

> ”
>
> När vi upplever att en maskin sparar in på vår tid tänker vi sällan på den tid som någon annan lagt ner på att tillverka varan. Att varan produceras i ett land där lönerna är lägre gör att det som främst sparas in är pengar, i form av lägre löneutgifter.

lagt ner på att tillverka varan. Att varan produceras i ett land där lönerna är lägre gör att det som främst sparas in är pengar, i form av lägre löneutgifter. I det sammanhanget är Hornborg även kritisk till den emancipatoriska berättelsen runt detta fenomen. När Hans Rosling talade om den magiska tvättmaskinen som befriade kvinnor från hushållsarbete tillägger Hornborg det som Rosling inte nämnde, att det tagit många lågavlönade människors tid att tillverka tvättmaskinerna.

Med begreppet varufetischism ville Marx fånga fenomenet att vad som egentligen är relationer mellan människor framstår som relationer mellan ting eller konstruktioner. Vi blir så fokuserade på föremålen i sig att vi blir blinda för de ojämna sociala relationer – den exploatering – som de representerar. Detta sker exempelvis när vi ser summorna på våra bank- eller aktiekonton växa, utan att se eller förstå de kedjor av sociala relationer som leder fram till att de växer. Dessa mänskliga konstruktioner – artefakter – frigörs alltså från både sociala och moraliska band.

Hornborg vill till detta lägga att vi lider av en grav teknikfetischism – att vi inte ser hur vår teknik representerar sociala relationer, och i synnerhet inte hur tekniken samverkar med ekonomin. Även om teknik för Hornborg också innefattar den mer alldagliga förståelsen av teknik som uppfinningsrikedom är den centrala aspekten i hans resonemang de samhälleliga arrangemang som gör det möjligt för den tekniska kunskapen att tillämpas på tyglandet av en olika typer av energikällor. Han ger som exempel framväxten av ångkraften i Storbritannien. Brittiska textilfabrikörer noterade en stor efterfrågan på deras maskinproducerade bomullstyger bland slavhandlare i Västafrika och slavägare i Nordamerika. Bomullstyger vävdes vanligtvis för hand i Indien men genom mekanisering av produktionen – först vattenkraft och sedan ångkraft - kunde brittiska fabrikörer sänka produktionskostnaderna så pass mycket att de indiska vävarna inte kunde konkurrera längre. Relationen var också asymmetrisk på så sätt att ett ton bomullstyger konverterades till tre och ett halv ton råbomull, vilket innebar att omkring 4170 nedlagda brittiska arbetstimmar byttes mot 6117 slavarbetstimmar, och att mindre än en hektar brittisk mark togs i bruk jämfört med produkten av 17 hektar amerikansk mark. Ångkraften var alltså inte en neutral teknik utan var för sin framgång starkt sammankopplad med de sociala relationer och resursflöden som innefattade den amerikanska slavekonomin. Ångkraften blev också startskottet på den koncentration av industri och teknik i Storbritannien som möjliggjorde en fortsatt asymmetrisk transaktion av tid och resurser i relation till en stor del av världen.

Så fortsätter det även idag menar Hornborg, och om vi räknar om världshandel till biofysiska mått (råvaror, energi, arbetstid och markanvändning) så hade ett genomsnittligt amerikanskt hushåll med ett barn år 2007 motsvarande en heltidsarbetande tjänare utanför landets gränser. Här kan man dock fundera på hur belysande det är att tala om ett “genomsnittligt” amerikanskt hushåll med tanke på de skenande klassklyftor som även finns i väst. Överlag så ägnar Hornborg väldigt lite utrymme åt klassproblematik och maktfrågor, annat än att poängtera att han ser arbetarklassen i industriländerna som till viss del allierad med kapitalistklassen eftersom arbetarklassen tar del av det ojämna utbytet. Hornborg ifrågasätter också tanken på att världshandeln skulle kunna bli mer rättvis, att det är möjligt att göra det ojämna utbytet mer jämnt. För Hornborg är ojämnt utbyte en grundförutsättning i den globala världshandeln, jämförbart med både slaveri och kolonialism. Det sätt på vilket vi konsumerar idag kan, enligt Hornborg, ses som en form av kannibalism, både i slukandet av jordens resurser och i användningen av andra människors livsenergi. Något som får högerns argument om att vi ‘hjälper’ fattiga länder att skapa hållbar utveckling när vi konsumerar varor därifrån att framstå som än mer makabert.

Elefanten i rummet

Teknikfetischismen innebär också att vi inte förstår hur de artefakter vi skapat utifrån interaktionen mellan ekonomi och teknik även formar våra sociala relationer, och i synnerhet gäller detta artefakten ”allsyftespengar”, alltså valutor genom vilka samtliga varor och tjänster kan ges ett bytesvärde. Detta är ett begrepp Hornborg lånar från Karl Polanyi. Det är så vi i vardagen tänker när vi talar om pengar men ordvalet är till för att synliggöra att pengar har en egenskap som vi tar för givet, nämligen att det gör allting utbytbart och därmed blir andra föremål kvantifierbara. Pengar har den tillskrivna symboliska egenskapen av att kunna bytas mot andra föremål, och genom detta göra andra föremål kvantifierbara. Pengar kan alltså reducera föremål, tjänster och relationer till abstrakta kvantiteter, och det abstrakta bytesvärdet framstår då som rättvist och reciprokt, ömsesidigt gynnsamt. . Båda parter kan bli nöjda då bytesvärdet är synligt och att man kan enas om det som båda är nöjda med - men pengarna döljer asymmetrier som uppstår på grund av olika ekonomiska tillgångar där de globala skillnaderna i lönenivåer och koncentrationen av industri och teknik spelar en stor roll. Enligt Hornborg är pengarna “elefanten i rummet”. Det är allsyftespengarna som möjliggör den globala marknaden och asymmetrin i utbytet av arbetstid och resurser. Det är artefakten pengar som för Hornborg gjort marknadsekonomin, kapitalismen och den industriella revolutionen möjlig.

Det verkliga orsakssambandet är alltså motsatt det vedertagna: industriell teknik och industrialisering var inte det som ledde till en global marknad utan det var det faktum att marknaden blev global som drev industrialiseringen och teknikutvecklingen. När varor från kolonierna strömmade in till England ökade kapitalisternas möjligheter att tillskansa sig arbetstid och resurser från kolonierna. Hornborg menar att det är just allsyftespengarna som gör varuformen och dess bytesvärde möjligt, och att de döljer asymmetrier - i form av skillnader i den mängd arbetstid, naturresurser, markanvändning etc. som är nedlagd i de olika varorna men som inte syns genom marknaden- och framställer det ojämna utbytet som reciprokt. Marknadens logik blir då att med alla medel få så mycket av andras arbetstid och naturresurser som möjligt men betala minimalt. Det driver med nödvändighet fram fattigdom och miljöförstöring. Kapitalackumulation är därmed inbyggt i systemet med allsyftespengar. Ekonomisk tillväxt är enligt Hornborg en “tvångsmässig konsekvens av de moderna allsyftespengarnas rörelseenergi”.

Paradoxalt nog inser de flesta att pengars värde är en fiktion. Vår samtids behov att i populärkultur skildra en postakopalyptisk tillvaro innefattar nästan alltid att pengar i sig inte längre har något värde. Detta sätter också fingret på skillnaden mellan värde och pris. För marxister eller ekologiska ekonomer består en varas värde av den mängd arbete, energi eller andra biofysiska resurser som har investerats i den. Värdet bestäms alltså av andra faktorer än marknadens utbud och efterfrågan.

Hornborg distanserar sig från detta och för en ganska komplex och något snårig diskussion om det som han ser som problemen med begreppet ‘värde’. Slutsatsen han drar är att bytesvärde är något som härrör från marknaden och därmed endast kan mätas i pengar. Den ideologiska funktionen av värde är att den osynliggör det ojämna utbytet. Här går Hornborg alltså på tvärs mot både ekologiska ekonomer och marxister i sin slutsats att någots värde inte kan härledas ur hur användbart det är,

Paradoxalt nog inser de flesta att pengars värde är en fiktion. Vår samtids behov att i populärkultur skildra en postakopalyptisk tillvaro innefattar nästan alltid att pengar i sig inte längre har något värde.

hur mycket arbete som använts för att tillverka det eller hur mycket energi, land och råvaror som använts i dess tillverkning.

Välfärdsstatens globala begränsningar

Med utgångspunkt i Karl Polanyis bok *The Great Transformation* vill Hornborg lyfta fram den spänning som funnits mellan de krafter som förespråkar en helt fri marknad, där alltings pris bestäms utifrån marknadens utbud och efterfrågan (och som därmed framställs som en rättvis och reciprok marknad) och de krafter som vill reglera marknaden för att kunna värna vissa värden och principer bortom marknaden. Problemet enligt Hornborgs sätt att analysera dagens marknadsutbyte, som skisserades ovan, är att även de mer framgångsrika exemplen på marknadsreglerande institutioner, som de nordiska välfärdsstaternas sociala skyddsnät, också möjliggjorts av att exploateringen av människor och miljö förskjutits till andra världsdelar. Det som bör följa på detta resonemang är insikten att den modernitet vi i väst har inte kan göras universell. Likaså kan inte vår trygghet globaliseras. Tillgången till resurser och arbetskraft är allt för asymmetrisk för att den höga nivån vi i väst nu har ska räcka till alla. Dilemmat är också att de ekonomiska intressemotsättningar som tidigare kunde hanteras politiskt och nationellt har förskjutits till en internationell eller global arena där ingen politisk demokrati råder.

Hornborg sätter även fingret på en svår eller rent av omöjlig kombination, nämligen den om en energiintensiv grön omställning, som uppmuntras av en farlig teknikoptimism. De massiva investeringar som idag görs i Sverige för fossilfritt stål och batteritillverkning kommer att innebära massiv energiåtgång, samtidigt som utbyggnaden av ”grön” energi haltar. Det är inte svårt att se hur nya konfliktlinjer kommer att ta form, där energibehoven hos en internationell elmarknad, en inflytelserik energikrävande industrisektor, och energibehoven hos samhällsmedborgarna ställs mot varandra. Det är fullt möjligt att se hur nya skiljelinjer i samhället och klasskonflikter kan uppstå utifrån vilka som har råd med energi eller anses behöva det. Elbilen kan mycket väl bli en ny klassmarkör, och likaså dyr uppvärmning. Lenin beskrev en gång kommunism som socialism plus elektricitet. Framtiden får utvisa vad ett samhälle med för lite elektricitet leder till.

Reformera pengarna?

Hornborg för även här fram en kritik mot Marx, om att denne hade en allt för neutral syn på pengar – att han inte kunde se denna artefakt som de kapitalistiska egendomsförhållandenas källa, utöver eller bortom kampen mellan klasserna som aktörer – vilket därmed ledde Marx till den felaktiga slutsatsen att pengar först kan avvecklas efter att produktionsförhållandena (alltså klassförhållandena) förändrats. Enligt Hornborg blir oförmågan hos både marxister och ekologiska ekonomer att se alternativa utformningar av pengar till en allvarlig brist för att kunna föreslå alternativ till dagens system. Hornborg menar att man måste förändra pengarna först, där hans konkreta förslag är en stegvis övergång från allsyftespengar till syftesspecifika pengar. Det hållbara samhället måste upprätta gränser för vad som är utbytbart, då den nuvarande logiken som allsyftespengar och marknaden medför håller på att leda oss till utplåning. Samtidigt är hållbarhet och social rättvisa i dagens läge svåra att förena med demokrati då vi lever i tron att vårt egna välstånd inte sker på bekostnad av någon annan. Hornborg menar att ett sätt att styra oss i rätt riktning och på ett sätt som medborgare kan acceptera vore att reformera pengarnas system.

Hans förslag går ut på att inrätta separata marknader och valutor för kategorier av varor och tjänster som inte bör bytas mot varandra. Hornborg menar att vi behöver komma bort från allsyftespengarna och den globala utbytbarheten och övergå till en valuta som har en rumslig begränsning, en ”komplementär valuta”. Det ska bara gå att köpa de varor och tjänster som är producerade inom ett visst avstånd. Han tänker sig en reform som separerar globala varuvärden från lokala försörjningsvärden. Den komplementära valutan distribueras som en universell basinkomst och ligger på existensminimum. Denna syftesspecifika valuta kommer att styra konsumtionen mot mer lokal produktion, vilket dels kommer att göra att utbytet blir mer reciprokt och jämlikt, dels göra vår handel mer ekologiskt hållbar genom att begränsa långa transporter och handel med begränsade naturresurser.
För Hornborg är det artefakten allsyftespengar som är huvudmotståndaren, då den formar både vår förståelse och vårt agerande. Det är alltså oerhört svårt att agera i motsats till vad artefakterna dikterar, så länge de får verka. Så länge som allsyftespengar är en central del av vårt system och så länge som vi inte förstår dess roll i hur de styr oss kommer det vara svårt att åstadkomma någon positiv förändring. Lösningen blir alltså ersätta artefakten med en annan som kommer forma vårt agerande och tänkande på mer rättvist och hållbart sätt.

Artefakten och aktören

Hornborg är medveten om att hans resonemang främst är till för att skapa teoretisk klarhet men avsaknaden av maktanalys blir ganska påfallande. Några frågetecken infinner sig opåkallat under läsningen. Hur förhåller sig olika aktörer – såsom klasser – till dessa artefakter? Vilka gynnas av dem? Vilket handlingsutrymme kvarstår för aktörer? Hur ska man förstå statens roll och till exempel den inbördes konkurrensen mellan både kapitalister och länder när det gäller artefakter som teknik och pengar. Det vore angeläget med en fördjupad diskussion om relationen mellan (allsyftes)pengar och kapitalisterna som aktörer, där detta inte bör likställas med hela samhällets agerande. I vilken mån påverkas aktörer av artefakter och i vilken mån påverkar vi artefakter? Vilka är de viktiga aktörerna?

För att illustrera utmaningen en massrörelse står inför för att förändra dessa artefakter så anser Hornborg att nationalekonomerna behöver övertygas om behovet av att reformera pengarna Detta ter som ett något besynnerligt önsketänkande, men kanske också talande med tanke på att maktanalysen är frånvarande . Givet att ett grundproblem är beslöjande av vad pengar och teknik verkligen spelar för roll så är nationalekonomerna och nationalekonomin viktig för att upprätthålla denna bild. Men är det främst genom att påverka och övertyga nationalekonomerna som vi uppnår förändring? Att utelämna den politiska och ekonomiska eliten som aktör, som både gynnas av de befintliga artefakterna och berättelsen om dessa artefakter, samt har ett intresse av att bibehålla nationalekonomins position, gör att en mer kritisk analys av relationen mellan artefakt och aktör uteblir.

Boken för alltså fram en kritik som både är radikal och relevant på många sätt och det är uppenbart att Hornborg på allvar vänder och vrider på många viktiga frågor – ibland på ett vis som verkligen utmanar läsaren att greppa komplexiteten - men diskussionen om hur förändring ska ske ter sig ofärdig, inte minst utifrån den ovan nämnda bristen på maktanalys. Inga resonemang förs om hur idéerna om komplementär valuta skulle kunna vinna politiskt kraft för att kunna genomföras. Författaren uttrycker själv en tveksamhet till att ”myndigheterna skulle kunna övertygas till att inse dess fördelar”. Hornborg skriver i slutordet att tanken på att reformera pengar inte är mindre realistisk än hoppet om en global revolution. Vår motfråga blir är det rimligt att tänka sig en reform av pengar utan en revolution? <<

”Tillgången till resurser och arbetskraft är allt för asymmetrisk för att den höga nivån vi i väst nu har ska räcka till alla. Dilemmat är också att de ekonomiska intressemotsättningar som tidigare kunde hanteras politiskt och nationellt har förskjutits till en internationell eller global arena där ingen politisk demokrati råder.

Rosa Luxemburg

Antingen - eller. Den socialdemokratiska minoritetens politik
Illegal broschyr från Spartakusförbundet, april 1916.

Flocka er överallt, kamrater, kring de teser, som visar oss den väg vi har att gå, och bruka hela er kraft på att omvandla tankarna till handling! Proletariatets förblödda, kuvade massor i hela landet, i alla länder, törstar efter en beslutsam, proletär politik, det enda, som kan befria dem ur det helvete, som den rådande situationen utgör. Det är vår plikt att genom hänsynslös klasskamp på hela linjen föra dem närmare denna befrielsens timme!

Därför: Leve klasskampen! Leve Internationalen!